

૩૦૦૮

નં. ૭૫

શ્રી
કુંભારીયાજી
ભક્તે
આરાસાણ

: લેખક :
શ્રી મથુરદાસ છગનલાલ શેઠ

શ્રી કુંભારીયાજી તીર્થ

૩૬

1224

આરાસણ

ॐ

લેખક—

મથુરદાસ જગનલાલ શેઠ

વારા શેરી, ભાવનગર.

સહાયક ૨૦૦૨

શેઠ પોચીલાલ ડુંગરશીના ટ્રસ્ટના દ્વારા

રતિલાલ કેશવલાલ શાહ

વાડીલાલ ડુંગરશી શાહ

પ્રાંતીજી

ॐ

વીર સં. ૨૪૭૩] મુદ્રય ૦-૬-૦ [વિક્રમ સં. ૨૦૦૩

અનુક્રમણિકા

વિષય.	પૃષ્ઠ
૧ પ્રાચીન ઇતિહાસ	૨
૨ વિમળશાહ	૪
૩ શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ	૭
૪ વિમળનો ઉદય	૯
૫ ધનપ્રાપ્તિ	૧૩
૬ આરાસણુ તીર્થ	૧૪
૭ દેરાસરો	૧૫
૮ મુસલમાની કાળમાં નુકસાન	૨૮
૯ તીર્થોધ્ધાર	૩૫
૧૦ જીજીર્થોધ્ધાર	૩૬
૧૧ દાંતાલવાનીગઢનું રાજ	૪૬
૧૨ અંબાજી માતાજી	૪૮
૧૩ આવવા-જવાના રસ્તા	૫૨
૧૪ દાંતાનું રાજ અને તીર્થ	૫૪
પરિશિષ્ટ ૧:	
૧૫ વાણિયાની ઉત્પત્તિ	૫૭
૧૬ નવનો	૬૧

નિ • વે • દ • ન

સરકારી નોકરીથી મેં મારો જીવનવ્યવહાર શરૂ કર્યો. ઘણા વર્ષ પર્્યાંત સરકારી નોકરી કર્યા બાદ ઐચ્યુટી લઈ મેં ગાંધી તથા ઉત્તેલીયા સ્ટેટેની સેવા બનવી. મારા ગુરુ મહારાજશ્રી પરમ પૂજ્ય યોગાનંદ જૈનાચાર્ય શ્રી બુધ્ધિસાગર સૂરિજીના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થયેલ તીર્થ અને સંઘની સેવા કરવાની ભાવના થવાથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં સં. ૧૯૬૫માં હું જોડાયો અને મક્ષીજી (માળવા) તીર્થમાં મેં મારી સેવાની શરૂઆત કરી. ત્યારબાદ સં. ૧૯૬૭માં હું કુંભારીયાજી ગયો.

કુંભારીયાજી કેટલું મહત્ત્વનું ને પ્રાચીન તીર્થ છે તે તો આ લઘુ પુસ્તિકા વાંચતાથી આપને જણાશે. કુંભારીયાજી અંધારામાં પડેલું તીર્થ હતું. આ તીર્થની જાહેરાતના અભાવે અંબાજી ને આખૂ આવનારા યાત્રિકો પડખામાં જ રહેલા આ કુંભારીયાજી તીર્થની યાત્રાના લાભથી વંચિત રહેતા. મને આ વસ્તુ હૃદયમાં શક્યની માફક ખટકવા લાગો મેં આ દિશામાં પ્રયાસ શરૂ કર્યો, પણ કુંભારીયાજી સંબંધી લેખિત હકીકત મને ન મળી.

મેં કુંભારીયાળુ તીર્થના ડુંગરોમાં અને આસપાસના વિસ્તારમાં ફરવાનું શરૂ કર્યું. વળી નજીકના ગામડાઓમાં વસ્તા લોકોના મુખથી હકીકતો એકત્ર કરવા માંડી. વળી મારા જાણવામાં મહીકાંઠા એજન્સીની ડીરેક્ટરી આવી. આ ઉપરાંત રાસમાળા પણ મેં વાંચી જોઈ. આ દરેક પ્રયાસને પરિણામે હું જે કંઈ હકીકત પૂરાવારૂપે એકત્ર કરી શક્યો તે મેં મારી મતિ મુજબ આ લઘુ પુસ્તિકામાં આપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

હમેશાં લોકોક્તિ વૃત્તાંતના પ્રવાહમાં ભળી જાય છે તેવું આ શ્રી કુંભારીયાળુ તીર્થના સંબંધમાં પણ બન્યું છે. આસપાસના ડુંગરોમાં ને સ્થળોમાં જે કાટડો પડ્યો છે તેના નિરીક્ષણ પરથી મને જણાયું કે-ખનીજ કાઢી લીધા પછીનો ભૂમિનો જે કચરો નીકળેલો તેના ઢગલાઓ છે. આ કાટડા સંબંધી જોનેતરો જુદી હકીકત જણાવે છે, પણ તે અસત્ય ને ભ્રમ મારો દોરનારી છે.

મારા કુંભારીયાળુના વસવાટ દરમિયાન જે જે સાધુ-મુનિરાજો આવતા તે સર્વ તીર્થની પ્રાચીનતા જાણવા માટે જિજ્ઞાસા ધરાવતા. આચાર્યશ્રી વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી મહારાજના સંઘાડાના સાધુઓ કુંભારીયાળુ આવેલા અને તેમાં મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજી આ બાબતમાં વધારે રસિક હોવાથી મેં તેમને કેટલીક હકીકત પૂરી પાડી અને તેઓએ કુંભારીયાળુ, આબૂ, અચળગઢ ને જીરાવલા પાર્શ્વનાથની હકીકતની એક પુસ્તિકા સં. ૨૦૦૦ માં પ્રકાશિત કરી, પણ અત્યારે તે અલભ્ય છે.

બાદ મારી ભાવનગરખાતે બદલી થતાં મેં આ વિષયને લગતા સાહિત્યનું વાંચન કર્યું. વળી જે જે વિગત મને મળી તે સર્વને આ પુસ્તિકામાં સમાવેશ કર્યો છે. દાંતાભવાનીગઢ

રાજ્યનો આ તીર્થ સાથે હાલ પૂરતો સંબંધ હોવાથી તેની ઐતિહાસિક હકીકત પણ આ ગુસ્તકમાં આપી પુસ્તિકાને ઉપયોગી બનાવવા પ્રયાસ કર્યો છે. વાંચકો આ પુસ્તિકાને સાદાંત વાંચી, કુંભારીયાજી તીર્થની યાત્રાનો લાભ લેવા પ્રેરાશે તો મારો શ્રમ સાર્થક થયો હું માનીશ.

આ પુસ્તિકાના પરિશિષ્ટરૂપે “વાણીયાની ઉત્પત્તિ” સંબંધી હકીકત આપવામાં આવી છે, જે પણ રસિક ને બહુવા જેવી છે.

આ યુગમાં દ્રવ્યસહાય વગર પ્રકાશન થઈ શકતું નથી. આ પુસ્તિકા પ્રગટ કરવા માટે પ્રાંતીજનિવાસી સ્વ. શેઠ પોચીલાલ ડુંગરશીના દ્રસ્ટના દ્રાટીઓ શાહ રતિલાલ કેશવલાલ તેમજ શાહ વાડીલાલ ડુંગરશીએ ઉદાર ભાવે સહાયતા કરી છે, તે માટે હું તેમનો ઋણી છું. શેઠ પોચીલાલ ડુંગરશી ધાર્મિક વૃત્તિવાળા ગૃહસ્થ હતા એટલા માટે તેમનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર આ પુસ્તિકામાં આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રાંતે એટલું મધ્યું છું કે-જે જે વાંચકો આ પુસ્તિકા વાંચે તેઓ તીર્થ કુંભારીયાજીની યાત્રાનો અવશ્ય લાભ લે ને પાનાના સ્નેહીસંબંધીઓને તેવી પ્રેરણા કરે. ❀ શાંતિ

મથુરદાસ છગનલાલ શેઠ

શાહ પોચીલાલ ડુંગરશીનો જીવનપરિચય

नास्ति तेषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥

આપણી આ કાયા (દેહ) આયુષની અવધિ પૂર્ણ થયે નાશ પામવાના સ્વભાવવાળી છે, પરંતુ યશરૂપી કાયાને વૃદ્ધાવસ્થા તેમજ મરણનો ભય જ નથી. યશરૂપી કાયા તો હરહમેશને માટે અમર જ છે. વિશાળકાય તેમજ ગગનચુંબી જિનપ્રાસાદોના નિર્માતા આપણા પૂર્વજો આજે વિદ્યમાન નથી છતાં તેમના તે યશરૂપી દેહો આજે પણ તેમના નામની ધ્વજા ફરફરાવતા તેઓ જીવંત હોવાની સાક્ષી પુરાવી રહ્યા છે. આ જગતમાં તેઓનું જીવવું જ સારુંક ગણાય છે.

પ્રાંતીજ શુજરાતનું વ્યાપારી-ક્ષેત્ર છે. રેલ્વેનું સાધન હોવાથી વ્યાપાર વિગેરેની સગવડ રહે છે. પ્રાંતી-જમાં દશાશ્રીમાળી મૂર્તિપૂજક જૈન શેઠ ડુંગરશીની ધર્મપત્ની રજિયાત બાઈની પવિત્ર કુક્ષીમાં શ્રી પોચીલાલ-બાઈનો જન્મ થયેલો. અર્ધશ્રીમંત કુટુંબ હોવાથી લાઠ-

કોડથી પોચીલાલભાઈનો ઉછેર થયો. તે સમયમાં અંગ્રેજી કેળવણી જિગતી દશામાં હતી. પોચીલાલભાઈએ ગુજરાતી સંપૂર્ણ કેળવણી લીધી. તેઓ ભણ્યા કરતાં ગણ્યા વધારે હતા અને તેથી જ તેમની બુદ્ધિ સૌ કોઈની પ્રશંસા માગી લેતી. તેમનો બાંધો બેવડો, ગોળ મુખારવિંદ, સાધારણ જિયાઈ અને ઘાટીલું શરીર હતું. સ્વભાવ પણ મળતાવડો, હસમુખો, ધાર્મિક વૃત્તિવાળો તેમજ શાંતિચાહક હતો.

પ્રાંતીજમાં દશાશ્રીમાળી વણિક કોમના પાંચસો જેટલા ઘરો છે. દશાશ્રીમાળી એટલે બુદ્ધા બુદ્ધા ધર્મોનો સમૂહ. કોઈ વૈષ્ણવ તો કોઈ સ્વામીનારાયણ, કોઈ મૂર્તિપૂજક તો કોઈ સ્થાનકવાસી. આમ વિવિધ ધર્મો છતાં કન્યાની લેવડદેવડ અરસપરસ થતી યોગ્ય ઉમરે પોચીલાલભાઈનું લગ્ન સ્વામીનારાયણ ધર્મ પાળનાર દેશાઈ પ્રભુદાસ ખીમચંદની પુત્રી વિજયા સાથે થયું. તેમનાથી તેમને એક પુત્રીની પ્રાપ્તિ થયેલી. વિજયાના સ્વર્ગવાસ બાદ મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં શા નયુભાઈ હેમચંદની પુત્રી સાંકુ સાથે બીજી વાર વિવાહ થયા.

તેઓ નાતના અગ્રેસર તરીકે કાર્ય સંભાળતા હતા અને તાલુકાના અમલદારો સાથે સારો પરિચય હોવાથી ધર્મને લગતાં સારાં કાર્યો શીઘ્ર કરાવી શકતા. પોતે ગર્ભશ્રીમંત હતા તેમજ નાણાવટ(ધીરધાર)નો ધંધો કરતા એટલે તેમના સહવાસમાં અનેક લોકો આવતા અને

સૌ તેમના લોકસેવાના કાર્યમાં સહકાર આપતા. તેઓશ્રી સંઘના શેઠ હતા અને ધાર્મિક કાર્યોનો વહીવટ સુંદર રીતે ચલાવતા હતા.

એક કવિએ કહ્યું છે કે—

જિનેન્દ્રપૂજા ગુરુપર્યુપાસ્તિઃ સત્ત્વાનુકમ્પા શુભપાત્રદાનમ્ ।
ગુણાનુરાગઃ શ્રુતિરાગમસ્ય નૃજન્મવૃક્ષસ્ય ફલાન્યમૂનિ ॥

ભાવાર્થ—જિનેન્દ્રની પૂજા, ગુરુની ઉપાસના, પ્રાણિ માત્ર પર દયાભાવ, શુભ પાત્રમાં દાન, ગુણીજન પર પ્રીતિ, આગમનું શ્રવણ—આ સર્વ મનુષ્યજન્મરૂપ વૃક્ષનાં ફળો છે.

શેઠ પોત્તીલાલભાઈમાં આ સંસ્કારો ઊતર્યા હતા અને તેઓ પોતાનો માનવજન્મ સફળ કરી ગયા. સામાયિક, પૂજા, ચૌદ નિયમ, વ્યાખ્યાનશ્રવણ, ગુરુસેવા આ તેમના નિત્યનાં કાર્યો હતા. પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી રવિસાગરજી મહારાજ, શ્રી હીરસાગરજી મહારાજ તેમજ શ્રી કલ્યાણ-સાગરજી મહારાજ વિગેરે ઘણાના પરિચયમાં તેઓ આવ્યા હતા અને તેથી તેમના ધર્મ-સંસ્કાર વધારે દૃઢ થયા હતા.

તેમને સંતતિમાં ફક્ત બે પુત્રીઓ હતી, જે પૈકી એક બાદ્યાવસ્થામાં ગુજરી ગયેલ અને બીજી પુત્રી મણિ પ્રાંતીજનિવાસી ભાઈ મથુરદાસ (આ પુસ્તિકાના લેખક) સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. લગ્ન પ્રસંગે નૌનાચાર પ્રમાણે ઉજમણું કરી જૈન વિધિ મુજબ લગ્ન કર્યા હતા.

૧૯૧૦ માં પ્રાંતીજમાં પ્લેગનો રોગ ફાટી નીકળ્યો અને તે રોગે ઘણા જીવોના જોગ લીધેલા તેમાં આ કુટુંબનો પણ સમાવેશ થાય છે. લગ્ન કરેલ પુત્રી મણી આ પ્લેગના રોગમાં સપડાઇને મૃત્યુ પામી. આ વર્ષની શરૂઆતમાં માતા રણિયાત પણ ગુજરી ગયા. તેમના કાકાના હીકરા મણિલાલ પણ સપાટામાં આવી ગયા.

પોતાની માતા તેમજ પુત્રીના સ્વર્ગવાસનો ઘા રૂઝાણો નહીં તેવામાં ૧૯૬૩માં તેમની પત્ની સાંકુ પણ ગુજરી ગયા એટલે થોડા પોચીલાલભાઇને ઘણો જ આઘાત લાગ્યો, તળીયત લથડવા માંડી. છેવટે આશરે પીસ્તાલીશ વર્ષની વયે તેઓ પણ પોતાની પત્નીના સ્વર્ગવાસ બાદ પંદર દિવસે, આશરે એક લાખ રૂપિયાનું દ્રસ્ટ કરી ફાગણ શુદ્ધ ૯ ના રોજ સ્વર્ગવાસી થયા.

દ્રસ્ટના દ્રસ્ટીઓ તરીકે તેમના કાકાના હીકરા શાહ કેશવલાલ ત્રીકમદાસ, અને શાહ ખુલાખીદાસ હાથીમાઇ વિગેરે કાર્ય કરતા હતા. તેઓએ દ્રસ્ટી તરીકે પોતાનું કાર્ય સારી રીતે બજાવ્યું અને જેમ જેમ રકમ વધુલ આવતી ગઈ તેમ તેમ દ્રસ્ટના ઉદ્દેશ અનુસાર તેનો વ્યય કરવા લાગ્યા. ચાલીશ વર્ષથી આ દ્રસ્ટનો સારી રીતે અમલ થઈ રહ્યો છે, જે પ્રશંસા ને ધન્યવાદને પાત્ર છે. ઉપરોક્ત દ્રસ્ટીઓ સ્વર્ગવાસી થતાં દ્રસ્ટમાં લખ્યા પ્રમાણે હાલમાં શાહ રતિલાલ કેશવલાલ તેમજ શાહ વાલીલાલ ડુંગરશી દ્રસ્ટની વ્યવસ્થા કરે છે.

સ્વામીવાત્સલ્ય કે નોકારશી જેવા પ્રસંગે લોજનની વ્યવસ્થા કરવા માટે ઘણી અગવડ પડતી. ભાઈશ્રી રતિલાલના ખ્યાલમાં આ હકીકત આવતાં જ તેમણે શેઠ પોચીલાલના દ્રુસ્ટમાંથી એક વાડી ખરીદી લઈ તે શ્રી સંઘને અર્પણ કરેલ છે, જેનો હાલ લોજનાદિમાં સુંદર ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે.

ભાઈશ્રી રતિલાલ કેળવાયેલ અને સંસ્કારી છે. પ્રાંતીજ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રેસીડન્ટ તરીકે સોળ વર્ષ જેટલો લાંબો સમય લાગલાગટ કામ કરી તેઓએ પોતાની કુનેહ દર્શાવી આપી છે. ગ્રામસુધારણા તેમજ માનવ રાહતના કાર્યો તેમની કાર્યવાહીને આભારી છે. પ્રાંતીજ હાઈસ્કૂલના ખીજરોપણમાં તેમનો જ મુખ્ય હિસ્સો હતો. તેમાં સ્વર્ગસ્થ પોચીલાલભાઈના નામથી હાલ બંધાવી આપવામાં આવ્યો છે.

પ્રાંતીજ જેવા સ્થાનમાં આધુનિક ઢબનું પ્રસૂતિગૃહ નહોતું અને તેથી કેટલીક વખત બહેનો જોખમકારક સ્થિતિમાં આવી પડતી. તે વખતે તેમનું જીવન રૂઢિત કુદરતની કૃપા પર જ અવલંબતું. આ ખામી ભાઈશ્રી રતિલાલના ખ્યાલમાં આવી અને તેમણે પોતાની સારી રકમ ભરી અને પ્રયાસ શરૂ કરી મહા-મહેનતે એક મેટરનીટી હોમ (પ્રસૂતિગૃહ) બંધું કર્યું જેને આજે હજારો લોકો આશીર્વાદ આપી રહ્યા છે. આ ઉપયોગી કાર્ય ઉપરાંત હાઈસ્કૂલ તેમજ સાંસ્કૃતિક ઓર્ગેનિઝેશન પણ તેઓશ્રીના પ્રયાસને આભારી છે.

ભાઈશ્રી રતિલાલ કૃત વ્યાપાર કે વ્યવહારકુશલ છે એટલું જ નહીં પણ ધર્મરસિક પણ છે. ચાલુ વર્ષના ફાગણ માસમાં તેઓએ ૩૫૦) સાડાત્રણસો યાત્રિકો સાથે શ્રી સિદ્ધાચળજીનો રેલ્વે-રસ્તે પ્રાંતીજથી સંઘ કાઢ્યો હતો. અને એ રીતે સંઘપતિનું માનવંતું બિરુદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

ભાઈશ્રી રતિલાલના સહદ્રષ્ટી ભાઈ વાડીલાલ ડુંભરશી પણ ઉત્સાહી છે. તેઓ પણ આ દ્રષ્ટવ્યવસ્થામાં ભાઈશ્રી રતિલાલને પોતાનો પૂરતો સહકાર આપી રહ્યા છે.

એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે જે કુનેહથી તેઓ શેઠ પોચીલાલભાઈના દ્રષ્ટની વ્યવસ્થા કરે છે તેવી જ રીતે ધર્મના કાર્યોમાં દ્રષ્ટની રકમનો સદ્વ્યય કર્યો કરે. પરમાત્મા તેમને આવા શુભ કાર્યો કરવા હિર્વાયુષ આપે.

શુદ્ધિ પત્રક

પૃ.	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭	૧૮	શાંતિ	શાંત
„	૨૦	ઉપરની	ઉપર નીચે
„	૨૧	આવી મૂર્તિઓ	આવી અંબાજી માતાની મૂર્તિઓ
૧૮	૧૨	દેરીઓમાં	દેરીઓ
૧૮	૧૮	ખે મૂર્તિઓ	ખે મૂર્તિઓ છે.
„	૧૮-૧૯	તથા સરસ્વતીની એક મૂર્તિ એક દેરીમાં છે.	આ લાઇન કાઢી નાખવી
„	૨૧	કેતરેલાં છે.	કેતરેલાં છે. આ સિવાય આરસનો એક મૂર્તિ શ્રી સરસ્વતી દેવીનો છે.
૨૦	૧૬	દેખાય	દેખાવ
૨૬	૩	છ તછે.	છત છે.
„	૧૯	સૂર્ય યક્ષની	વૈદુર્ય યક્ષનો
૩૦	૨૨	અદ્વાઉદીન દીક્ષો	દીક્ષી અદ્વાઉદીન
„	„	ત્યાં	ત્યારે
૩૨	૧૭	જનેતર	જ્ઞેતર
૪૧	૧૨	૧૯૯૦	૧૯૯૧ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૦

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ

સ્વ. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી ગ્રંથમાળામાં
પ્રગટ થયેલા ગ્રંથો

ગ્રંથાંક	પૃષ્ઠ	કિંમત
* ૧ અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા.	૨૦૬	૦-૪-૦
* ૨ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો.	૩૩૬	૦-૮-૦
* ૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જો.	૨૨૫	૦-૮-૦
* ૪ સમાધિચતકમ્.	૬૧૨	૦-૮-૦
* ૫ અનુભવપદ્ધિચરી.	૨૪૮	૦-૮-૦
* ૬ આત્મપ્રદીપ.	૩૧૫	૦-૮-૦
* ૭ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો.	૩૦૪	૦-૮-૦
૮ પરમાત્મદર્શન.	૪૦૦	૦-૧૨-૦
૯ પરમાત્મજ્યોતિ આવૃત્તિ ૨	૫૦૦	૧-૮-૦
* ૧૦ તત્ત્વત્રિદુ.	૨૩૦	૦-૪-૦
૧૧ ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ બીજી)	૨૪	૦-૧-૦
* ૧૨-૧૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ પમે તથા જ્ઞાનદીપિકા. ૧૦૦		૦-૬-૦
૧૪ તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આ. ત્રીજી)	છપાય છે.	
* ૧૫ અધ્યાત્મભજન સંગ્રહ.	૧૬૦	૦-૬-૦
૧૬ ગુરુબોધ (આ. બીજી)	૨૬૦	૦-૮-૦
૧૭ તત્ત્વજ્ઞાનદીપિકા. આ. ૨	૧૨૪	૦-૧૦-૦
૧૮ ગહુલ્લીસંગ્રહ. ભા. ૧ આ. ૨	૧૧૨	૦-૬-૦
૧૯-૨૦ શ્રાવકધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧-૨	૪૦-૪૦	૦-૧-૦
* ૨૧ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૬ જો.	૨૦૮	૦-૧૨-૦
* ૨૨ વચનામૃત.	૮૩૦	૦-૧૪-૦
૨૩ યોગદીપક.	૩૦૮	૦-૧૪-૦
૨૪ જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા.	૩૦૮	૧-૦-૦

૨૫ આનંદધનપદ (૧૦૮ સંગ્રહ આ. ૨.)	૮૦૮	૩-૦-૦
૨૬ અધ્યાત્મશાંતિ (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૧૩૨	૦-૩-૦
૨૭ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ મો.	૧૬૬	૦-૮-૦
૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ	૬૬	૦-૧-૦
* ૨૯ કુમારપાલ (હિંદી)	૨૮૭	૦-૬-૦
૩૦ થી ૩૪ સુખસાગરગુરુગીતા	૩૦૦	૦-૪-૦
૩૫ ષડ્ઢ્યવિચાર આવૃત્તિ ૩	૨૪૦	૦-૪-૦
* ૩૬ વિજયપુર વૃત્તાંત.	૯૦	૦-૪-૦
x ૩૭ સામરમતી ગુણશિક્ષણ કાવ્ય.	૧૬૨	૦-૬-૦
* ૩૮ પ્રતિજ્ઞાપાલન.	૧૧૦	૦-૫-૦
૩૯-૪૦-૪૧ જૈનગચ્છમતપ્રબંધ, સંઘપ્રગતિ, જૈનગીતા.	૩૦૪	૧-૦-૦
૪૨ જૈનધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભા. ૧.		૧-૦-૦
* ૪૩ મિત્રમૈત્રી.	૧૭૦	૦-૮-૦
* ૪૪ શિષ્યોપનિષદ.	૪૮	૦-૨-૦
૪૫ જૈનોપનિષદ.	૪૮	૦-૨-૦
૪૬-૪૭ ધાર્મિક ગદ્યસંગ્રહ તથા પત્ર સદુપદેશ ભાગ ૧ લો.	૯૭૬	૩-૦-૦
૪૮ ભજનસંગ્રહ ભા. ૮	૯૭૬	૩-૦-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૧ આ. ૨	૧૦૨૮	૨-૮-૦
૪૯ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભા ૧ ના ચાર કડકા જુદા પાકા ખાંધેલા		૩-૦-૦
x ૫૦ કર્મયોગ.	૧૦૧૨	૩-૦-૦
* ૫૧ આત્મતત્ત્વદર્શન.	૧૧૨	૦-૧૦-૦
+ ૫૨ ભારતસરકારશિક્ષણ કાવ્ય.	૧૬૮	૦-૧૦-૦
૫૩ શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર ભાગ ૨ આ. ૨	૧૨૦૦	૨-૮-૦
૫૪ ગહુલ્લી સંગ્રહ ભા. ૨ આ. ૨	૧૩૦	૦-૬-૦

૫૪ ગહુંલી સંગ્રહ ભા. ૧-૨ લેગા પાકા ખાંધેલા		૦ ૧૨-૦
૫૫ કમંપ્રકૃતિટીકા ભાષાંતર.	૮૦૦	૩-૦-૦
૫૬ ગુરુગીત ગહુંલીસંગ્રહ.	૧૬૦	૦-૧૨-૦
૫૭-૫૮ આગમસાર	૪૭૦	૦-૬-૦
૫૯ દેવવંદન સ્તુતિ સ્તવન સંગ્રહ.	૧૭૬	૦-૪-૦
૬૦ પૂજાસંગ્રહ ભા. ૧ લો.	૪૧૬	૧-૦-૦
૬૧ ભજનપદસંગ્રહ ભા. ૯	૫૮૦	૧-૮-૦
૬૨ ભજનપદસંગ્રહ ભા. ૧૦	૨૦૦	૧-૦-૦
૬૩ પત્રસદુપદેશ ભા. ૨	૫૭૬	૧-૮-૦
૬૪ ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ ભાગ ૨	૧૮૦	૧-૦-૦
૬૫ જૈનદષ્ટિએ ઇશાવાસ્યોપનિષદ ભાવાર્થ વિવેચન.	૩૬૦	૧-૦-૦
૬૬ પૂજાસંગ્રહ ભાગ ૧-૨	૪૧૫	૨-૦-૦
૬૭ સ્નાત્રપૂજા.		૦-૨-૦
૬૮ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી અને તેમનું જીવનચરિત્ર		૦-૪-૦
૬૯-૭૨ શુદ્ધોપયોગ વિ સંસ્કૃત ગ્રંથ ૪	૧૮૦	૦ ૧૨-૦
૭૩-૭૭ સંઘકર્તવ્ય વિ સંસ્કૃત ગ્રંથ ૫	૧૬૮	૦-૧૨-૦
૭૮ લાલા લજપતરાય અને જૈનધર્મ.	૧૦૦	૦-૪-૦
૭૯ ચિન્તામણી	૧૨૦	૦-૪-૦
૮૦-૮૧ જૈનધર્મ અને ખ્રિસ્તિ ધર્મનો મુકાબલો તથા જૈનખ્રિસ્તિ સંવાદ	૨૨૦	૧-૦-૦
૮૨ સત્યસ્વરૂપ	૨૦૦	૦-૬-૦
૮૩ ધ્યાનવિચાર.	૮૫	૦-૮-૦
૮૪ આત્મશક્તિપ્રકાશ.	૧૪૦	૦-૪-૦
૮૫ સાંવત્સરિક ક્ષમાપના	૮૦	૦-૩-૦
૮૬ આત્મદર્શન (મણીચંદ્રજીકૃત સમજાયેા નુ વિવેચન.	૧૫૦	૦-૪-૦
૮૭ જૈનધાર્મિક ચંકાસમાધાન.	૫૫	૦-૨-૦

૮૮ કન્યાવિકૃત્ય નિષેધ.	૨૦૦	૦-૬-૦
૮૯ આત્મશિક્ષા ભાવનાપ્રકાશ.	૧૧૫	૦-૭-૦
૯૦ આત્મપ્રકાશ.	૫૬૫	૧-૮-૦
૯૧ શોકચિનાશક ગ્રંથ.	૮૦	૦-૧-૦
૯૨ તત્ત્વવિચાર.	૧૨૫	૦-૬-૦
૯૩-૯૭ અધ્યાત્મગીતા વિ. સંસ્કૃત ગ્રંથ.	૨૦૫	૧-૦-૦
૯૮ જ્ઞાનસૂત્રમાં મૂર્તિપૂજા	૬૬	૦-૩-૦
૯૯ શ્રી યશોવિજયજી નિબંધ.	૨૧૦	૦-૬-૦
૧૦૦ ભજનપદસંગ્રહ ભાગ ૧૧	૨૨૦	૦-૧૨-૦
૧૦૧ , ભાગ ૧ આ. ૪ થી	૨૦૦	૦-૮-૦
૧૦૨ ગુજરાત બૃહદ્ વિજયપુર વૃત્તાંત.	૩૦૦	૧-૪-૦
૧૦૩-૧૦૪ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી વિસ્તૃત જીવન- ચરિત્ર તથા દેવવિલાસ	૨૩૦	૦-૧૨-૦
૧૦૫ મુદ્રિતજ્ઞેન શ્વે. ગ્રંથગાઇડ	૩૮૦	૧-૮૦૦
૧૦૬ કલ્યાણ-સુખોદ.	૪૬૦	૧-૪-૦
૧૦૭ સ્તવન સંગ્રહ (દેવવંદન સહિત)	૨૭૫	૦-૧૦-૦
૧૦૮ પત્ર સદ્ગુપ્તેશ ભાગ ૩	૧૦૦	૦-૬-૦
૧૦૯ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વર સ્મારક ગ્રંથ (સચિત્ર)	૨૩૦	૦-૧૨-૦
૧૧૦ પ્રેમગીતા સંસ્કૃત		૦-૬-૦

ગ્રંથો મળવાનાં ઠેકાણાં:—

(૧) વકીલ મોહનલાલ હીમચંદ-પાદરા

(૨) શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિ જ્ઞેન જ્ઞાનમંદિર-વિજયપુર (ઉ. ગુ)

* આ નિશાનીવાળા ગ્રંથો શિલકમાં નથી.

x આ ગ્રંથો પ્રિન્ટિંગ કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલા છે.

+ આ ગ્રંથો શ્રીમત ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી
ખાતાએ મંજૂર કરેલા છે.

આરાસાર ચાને તીર્થ કુંભારીયાજી

યદુવંશસમુદ્રેન્દુઃ, કર્મકક્ષહુતાશનઃ ।

અરિષ્ટનેર્મિર્મગવાન, ભૂયાદ્ વોઽરિષ્ટનાશનઃ ॥

યદુવંશરૂપી સમુદ્રને વિષે ચંદ્ર સમાન, કર્મરૂપી વનને
દગ્ધ કરવામાં અગ્નિ સમાન એવા ભગવાન શ્રી અરિષ્ટનેર્મિ
(નેમિનાથ) તમારા અરિષ્ટો-દુઃખોના નાશને માટે થાઓ !

❖❖

❖❖

❖❖

કુન્દિન્દુગોક્ષીરતુસારવન્ના, સરોજહત્યા કમલે નિસન્ના ।

વાણસિરી પુત્રયવગ્ગહત્યા, સુહાય સા અમ્હ સયા પસત્યા ॥

ડોલરનું ફૂલ, ચંદ્ર, ગાયનું દૂધ, બરફના જેવા શ્વેત
વર્ણવાળી, જેના (એક) હાથમાં કમળ છે તેવી તેમજ કમલને
વિષે ખેડેલી, (બીજા) હાથમાં પુસ્તકના સમૂહવાળી એવી ઉત્તમ
શારદાદેવી (શ્રુતદેવતા) અમારા મુખને માટે થાઓ.

પ્રાચીન ઇતિહાસ

ગુજરાતની ઉત્તરે આખૂ પર્વત ગુજરાતને મારવાડથી અલગ પાડે છે. તે આખૂ પર્વતથી દક્ષિણપૂર્વ દિશામાં આરાસાણના પહાડો આવેલા છે. આખૂ પહાડથી દસ ગાઉ દૂર આરાસાણના પહાડોની વચમાં પહેલાં આરાસાણ નામે નગર હતું. તેમાં અઢારે જાતિના લોકો વસતા હતા. આ નગર અંદ્રાવતીના રાજાઓના તાબામાં હતું. અંદ્રાવતી નગરી, આખૂ પહાડની તળેટીમાં હતી. ત્યાંના રાજાઓ આરાસણ ઉપર હકુમત ચલાવતા હતા. આરાસાણ નગરની ચારે બાજુ નાના મોટા પહાડ આવેલ હતા. તે વનરાજીથી ભરપૂર હતા. અસંખ્ય જાતિની ઔષધિઓ તેમાં થતી હતી અને હાલ પણ થાય છે. આ પહાડોમાં ખનીજ ભરપૂર છે. નાનીમોટી નદીઓ અને ઝરણાં ખળખળ વહે છે. ચોમાસાના દિવસોમાં પર્વતો ઉપર જ્યારે વાદળોં જામે છે ત્યારે જાણે ખરફ જામ્યો હોય તેવો સુંદર દેખાવ નજરે પડે છે. હવાપાણી ઉત્તમ છે. આ આરાસાણ નગરની પશ્ચિમે પ્રખ્યાત શ્રી અંબાજી માતાનું દેરું છે. તે પ્રખ્યાત હોવાથી દેશવિદેશના ઘણા જાત્રાળુ ત્યાં જાત્રા કરવા આવે છે.

આરાસાણ નગર પાસે ટેકરીઓની વચમાં ખુલ્લું મેદાન છે. ત્યાં વડ, ખીપળા, આંબા, ખાખરા, ખજૂરી વગેરે વૃક્ષો પુષ્કળ છે. આ નગરને મુસલમાની વખતમાં વિ. સં. ૧૩૫૩ની સાલમાં અહ્મદીદીનના લશ્કરે ઉજડ કર્યું અને વરતી સ્થળાંતર કરી જવાથી નગરને સ્થાને જંગલ જેવું થઈ ગયું. ત્યારપછી

જ્યારે અકબર બાદશાહે મેવાડ ઉપર ચઢાઈઓ કરી તે સમયમાં મેવાડમાંથી કેઈ કુંભો નામનો ગરાસીયો (કુંભા રાણા નહીં) પોતાના પરિવાર સાથે અહીં આવીને વસ્યો અને તેના નામ ઉપરથી ગામનું નામ કુંભારીયા પાડયું. અત્યારે પણ કુંભારીયા નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ ગરાસીયાના વંશજો હાલમાં ટેકરીઓ ઉપર ઘટાંછવાયાં છાપરાં બાંધીને રહે છે. આ ગરાસીયા સીસોદીયા વંશના કહેવાય છે. આ લોકોના વહીવંચા ચાર પાંચ વરસે આવે છે અને તેઓના કથનથી આ વાતને ટેકો મળે છે. કુંભારીયાની આબુબાબુ બીજા ગામડાં છે તેમાં પણ ગરાસીયા લોકો રહે છે. આ પ્રદેશ અત્યારે દાંતા ભવાનગઢ રાજની હકુમતમાં છે. આ લોકો અજ્ઞાની, વહેમી અને અનૂની છે.

આરાસાણુ નગર જૂનું હતું તે હકીકત જોન ધર્મના પ્રાચીન પુસ્તકોમાં મળી આવે છે. જૂની તીર્થમાળાના સ્તવનોમાં આરાસાણુ તીર્થનું નામ છે. તેમજ વિમળ પ્રબંધમાં પણ આરાસાણુ લખેલું છે. વળી આ તીર્થમાં દેરાસરોમાં મૂળનાથકની પ્રતિમાઓ સં. ૧૬૭૫ માં ફરી પ્રતિષ્ઠિત થયેલી છે. તેમાં આરાસાણુ નગર લખેલું છે. જિનાલયોમાં દેરીઓ ખાલી છે તેના પબાસણો ઉપર

૧. અમદાવાદથી નીકળતાં “ જોન ધર્મ” સત્ય પ્રકાશ”માં સં. ૨૦૦૦ની સાલમાં રાણકપુર તીર્થનું વર્ણન છે તેમાં આરાસાણુની હકીકત છે. વિમળપ્રબંધમાં પણ આરાસાણુની હકીકત છે. જુઓ, વિમળ-પ્રબંધ ખંડ ૪, ચોપાઈ ૭૦, ખંડ ૬, ઠાંગ ૮, ખંડ ૮ મો, ચોપાઈ ૫૮)

૧૨, ૧૩, ૧૪ માં સકાના લેખ છે તેમાં પણ કોઈક જગ્યાએ આરાસાણ નગરનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. ઘણા લેખોમાં નગરનું નામ નથી. જે લેખો છે તે બધા ઉપરથી ચોક્કસ થાય છે કે અહીં આરાસાણ નામનું ભવ્ય નગર હતું અને પશ્ચિમ તરફ અંબાજી માતાજીનું સ્થાનક હતું.

વિમળશાહ

વિમળશાહ પોરવાડ^૧ વાણીઆ હતા. તેમના વડવા શ્રીમાલનગરમાં રહેતા. તેમાં નીન મંત્રી નામે કોટિધ્વજ પુરુષ થયો.^૨ સંજોગવશાત્ તેમની સ્થિતિ નરમ થવાથી તે શ્રીમાળનગરથી ગુજરાતમાં ગાંધુ ગામે આવી વસ્યા ને પુરુષાર્થથી ધન મેળવ્યું.

સં. ૮૦૨ માં વનરાજ આવડાએ અણહીલપુર પાટણ વસાવ્યું અને તેને રાજધાનીનું શહેર બનાવ્યું. પાટણની પ્રખ્યાતિ સાંભળી નીન મંત્રી પાટણ આવીને રહ્યા. તેના વંશમાં લહિર નામે પુરુષ થયો. તે ઘણો

૧. પોરવાડ વાણીયા શી રીતે થયા તે હકીક્ત વિમળપ્રબંધમાં વિસ્તારપૂર્વક જણાવી છે. આ પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં વાણીયાની ઉત્પત્તિની હકીક્ત ટૂંકમાં આપી છે.

૨. વિમળશાહ અને તેના વડવાઓની હકીક્ત, વિમળશાહની બધી હકીક્ત, વિમલપ્રબંધ, જે જૈન મુનિમહારાજ ભાવ૧૫સમય ગણિ મહારાજે સં. ૧૫૬૮ માં રચેલો છે તેમાં વિસ્તારથી આપી છે. તેમાંથી ટૂંકમાં અહીં જણાવવા પૂરતો સારભાગ આપેલો છે. વિમળ મંત્રી સંબંધી રસિક ને સંપૂર્ણ ઇતિહાસ જણાવાના જિજ્ઞાસુએ “વિમલપ્રબંધ” વાંચવો.

હોંશિયાર અને શૂરવીર હોવાથી પાટણુનેા દંડનાયક થયો. તેને વીર નામનેા પુત્ર થયો. તેમને વીરમતી નામની પત્ની હતી. આ વીરમતીને એક દિવસ રાત્રે સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં તેણે દેવે આપેલાં કમળનાં ફૂલથી શ્રી વિમળનાથ તીર્થ કરને પૂજ્યા એમ જાણ્યું. આ વાત તેણે તેના પતિ વીરને કહી. વીરે તેણીને સ્વપ્નનું શુભ ફળ સૂચવ્યું. ભાગ્યયોગે વીરમતીને ગર્ભ રહ્યો અને તેને શ્રી દેવગુરુની ભક્તિ કરવાના દોહદ થયા તે વીરે પૂરા કર્યાં. સમય પરિપક્વ થયે વીરમતીએ પુત્રનેા જન્મ આપ્યો. તેનું નામ વિમળશાહ પાડ્યું. વીરે જ્યોતિષી-એને બોલાવી જન્મભક્ષર કરાવ્યા. જન્મ લગ્ન ઉત્તમ હોવાથી અને તેમાં રાજયોગ હોવાથી પંડિતોએ કહ્યું કે- આ પુત્ર કાં તો મંત્રીમુગટ થશે અથવા રાજા થશે.

વિમળ દિવસે દિવસે મોટો થયો. પાંચ વરસનેા થતાં ભણવાનેા પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો. વિમળે સારી રીતે વિદ્યા સંપાદન કરી. વીર ધાર્મિક વૃત્તિવાળા હતો. તેમનું હૃદય હંમેશાં પૈરાગ્યભીનું રહેતું. પુત્રને ઉચિત સમજી ગૃહભાર ને વિમળની રક્ષાનું કાર્ય વીરમતીને સોંપી તેમણે દીક્ષા લીધી.

વિમળશાહ બહાદુર, હોંશિયાર અને તેજસ્વી હોવાથી દિવસે દિવસે વધારે દીપ્ત લાગ્યો, તેથી કેટલાક અદેખા માણસો તેની વિરુદ્ધ ખટપટ કરી પ્રપંચ રચવા લાગ્યા. વીરમતીથી આ સહન થયું નહી તેથી તે વિમળશાહને લઈ પોતાના પિયર આવી ગઈ.

મામાને ત્યાં રહી વિમળે વહેરા સાથેની ઘોડી લઈ જંગલમાં ફરવા માંડ્યું. એક વખત જંગલમાં ઘોડીને ચરવા માટે છૂટી મૂકી તે જંગલમાં આરામ લેવા બેઠો છે ત્યાં એક સુંદર નવયૌવના સ્ત્રી આવી અને વિમળની પરીક્ષા કરવા તેને ચળાયમાન કરવા યુક્તિ રચી પણ વિમળ-શાહ જરા પણ ચળાયમાન થયો નહીં અને તેને કહ્યું કે-મારે પરસ્ત્રીનો નિયમ છે. આ જવળ સાંભળી તે સ્ત્રી કે જે આરા-સાણની અધિષ્ઠાત્રી અંબાળ હતા અને વિમળશાહની પરીક્ષા માટે નવયૌવના સ્ત્રીનું સ્વરૂપ ધારણ કરેલું હતું તે પોતે પ્રગટ થયાં અને વિમળશાહ ઉપર સંતુષ્ટ થઈ વરદાન આપી અંતર્ધાન થઈ ગયાં.

પાટણમાં શ્રીદત્ત નામના શ્રીમંતના ઘેર તેમની કન્યા મોટી થઈ. તે કન્યાનું નામ શ્રી હતું. શ્રીદત્ત તેના માટે લાયક અને સારા વરની શોધમાં હતા. તેણે વિમલ-નું પશ્ચાત્ક્રમ જાણ્યું હતું. તેના ગુણોથી પણ તે આકર્ષાયેલ હતો એટલે પોતાની કન્યા તેને આપવા માટે તેણે વીરમતી સાથે નક્કી કર્યું. વિમળશાહ અને તેની માતા-ને આવા સગા મળવાથી ખુબ આનંદ થયો પણ પાસે બેઠતા પ્રમાણમાં ધન ન હોવાથી જ્યારે તે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વિમળશાહને પરણાવવો એવો નિર્ણય કર્યો.

વિમળશાહ હવે શસ્ત્ર વાપરવામાં અને તેની ઉપયોગિતા શીખવાના કામમાં લાગ્યો. એક વખત તે ફરતો ફરતો એક ઉજ્જડ થઈ ગયેલા ગામમાં ગયો. એક સ્થળે પોલાણ જેવું બેઠું તેણે પોતાની લાકડી તેની અંદર

નાખી અને તેને આવીપાછી કરતો આબુખાબુથી માટીનાં ઢેકાં ઉખડ્યા તે દૂર કરી જોતાં નીચે કાંઈક નક્કર વસ્તુ હોય એમ માલૂમ પડ્યું. વધારે ખોદતાં અંદરથી સોનામહોરોને ભરેલો કળશ નીકળ્યો. તે ઘેર લઈ જઈ પોતાની માતા વીરમતીને આપ્યો. વીરમતી ખુશી થઈ અને વિમળશાહને પરણાવવાનું નક્કી કરી પાટણ વેવાઈ શ્રીદત્તને ખબર મોકલી. અને ખાબુ લગ્ન માટે તૈયારી થઈ અને વિમળશાહની જાન પાટણ આવી અને શ્રી જોડે વિમળશાહના ધામધુમથી લગ્ન થયા. જાન પાછી ગઈ. કેટલોક વખત માતા જોડે વિમળશાહે મોસાળમાં વખત વીતાવ્યો. બાદ બધાને સાથે લઈ તેણે પાટણ આવી નિવાસ કર્યો.

શ્રી ધર્મધોષસૂરિ

આ સમયે શ્રી ધર્મધોષસૂરિ મહાન આચાર્ય હતા. તેઓ દેશે દેશ વિચરતા પોતાના સાધુ સમુદાય સાથે આબૂ પર્વતની તળેટીમાં ચંદ્રાવતી નગરીમાં આવ્યા. ગુજરાતના મસ્તકે આબૂ પહાડને જોઈ આનંદ ઉપજ્યો. પણ આ વખતે તે પહાડ ઉપર જૈનોનું એક પણ જિનાલય ન હોતું એટલે મનમાં ગ્તાનિ પામ્યા. આ પવિત્ર સ્થળે તીર્થ થાય તો સારું તેવો મનસૂખો કરી શ્રી અંબાજી માતાજીનું ધ્યાન ધરી સ્મરણ કર્યું, તેથી શ્રી અંગિકા દેવી પ્રસન્ન થયાં. તેઓ પ્રત્યક્ષ થતાં ગુરૂએ કહ્યું કે-આબૂ પર્વત ઉપર જૈનોનું તીર્થ થાય એવી મારી અભિલાષા છે.

દેવીએ પ્રસન્નમુખે કહ્યું કે-પાટણમાં વીરમતીનો પુત્ર વિમળ
 છે તેનાથી આ કામ બને તેમ છે માટે પાટણ પધારો
 અને તેને આ સંબંધમાં ઉપદેશ કરો. આ પ્રમાણે કહી
 દેવી અંતર્ધાન થઈ ગયા. આચાર્ય મહારાજ પણ
 ચંદ્રાવતીથી વિહાર કરી વિચરતા વિચરતા પાટણ આવ્યા.
 સંઘે સુંદર સામૈયું કયું. વિમળશાહ આચાર્યશ્રીને વંદન
 કરવા આવ્યા. વિમલશાહને જોઈ આચાર્ય મહારાજને આનંદ
 થયો. તેનું લબ્ય લલાટ અને સપ્રમાણ અંગોપાંગ જોઈ આચાર્ય
 મહારાજને ખાત્રી થઈ કે, આ પુરુષ આગળ જતાં
 મહાપરાક્રમી થશે અને ધારેલું કામ સિદ્ધ થશે.
 આવું સ્વગત વિચારીને વિમળશાહને યોગ્ય ઉપદેશ
 આપી, આખૂ પહાડ ઉપર જૈનો માટે તીર્થ સ્થપનાનું
 કામ કરવા સૂચના કરી. વિમળશાહે વિનંતિ કરી કે-
 તીર્થના કામ માટે પુષ્કળ ધન જોઈએ અને તે હાલમાં
 તો મારી પાસે નથી. ગુરુએ કહ્યું કે-ધનની ચિંતા કરશો
 નહિ. આરાસણ જઈ અંબિકા દેવીની આરાધના કરો
 તેથી તમારા સર્વે મનોરથો પૂર્ણ થશે. ગુરુનું વચન
 પ્રમાણ ગણી વિમળશાહે સંઘ સમુદાય સાથે, શ્રી
 આરાસણ જઈ, અન્નજળનો ત્યાગ કરી, ગુરુએ બતા-
 વેલ વિધિ અનુસાર અઠ્ઠમનો તપ કર્યો અને દેવીનું
 ધ્યાન ધરી આરાધના કરી. ત્રણ ઉપવાસનો તપ પૂરો થતાં
 દેવીશ્રી અંબિકાજી, દેવીશ્રી ચક્રેશ્વરી અને દેવીશ્રી પદ્મા-
 વતી પ્રત્યક્ષ થયાં અને અંબિકાજીએ સિંહનાદ આપ્યો,
 પદ્માવતીએ અથાગ બળ આપ્યું અને ચક્રેશ્વરી માતાએ

પુષ્કળ લક્ષ્મી આપી કામના પૂર્ણ કરી. વિમળશાહ સંઘ સહિત પાછા પાટણ આવ્યા અને આચાર્ય મહારાજશ્રી ધર્મધોષસૂરિ પાટણથી વિહાર કરી અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા.

વિમળનો ઉદય

પાટણમાં વિમળશાહે વેપાર વધારવા માંડ્યો. અને દિવસે દિવસે વધુ વધુ પ્રખ્યાતિ પામ્યો. આ વખતે પાટણની રાજગાદી ઉપર સોલંકી વંશનો પહેલો ભીમદેવ રાજ કરતો હતો. તેણે વિમળ શાહની પ્રખ્યાતિ, બુદ્ધિબળ અને શૂરવીરતાનાં વખાણ ખીન્ન લોકોના મુખથી સાંભળ્યાં હતાં. તેણે વિમળ શાહને બોલાવી સન્માન કર્યું અને તેની શૂરવીરતા અને બુદ્ધિ જોઈ, તેને પાટણના દંડનાયકના પદથી વિભૂષિત કર્યો. આ રીતે રાજકારણમાં પ્રવેશ કર્યાબાદ વિમલે પોતાની ચાણાક્યબુદ્ધિને ખીલવી. ધીમેધીમે તેણે મહામંત્રી દામોદર તેમજ રાજવી ભીમદેવનો વિશેષ ચાહ મેળવી લીધો. કેટલીક લડાઈઓમાં સાથે રહી વિજય પણ અપાવ્યો. ઇસ્વી ૧૦૨૪ માં મહમુદ ગીઝનીએ જ્યારે સોમનાથ પાટણ ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે વિમળશાહ ભીમદેવની સાથે હતો. આ લડાઈમાં ભીમદેવ મહમદના અતુલિત બળ અને પ્રયત્નને લીધે ફાવ્યો નહોતો પણ આખરે મહમદ ગીઝનીને હેરાનપરેશાન કર્યો.

વિમળશાહની આ પ્રભાણે ચડતી જોઈ, ઇર્ષાંખોર માણસોએ રાજાના કાન બંધોરવા માંડ્યા. આ બાબત વિમળશાહે દંડનાયકના પદ સાથે, પોતાનો વેપાર

બહુ વધાર્યો. મોટાં સારાં મકાનો બાંધાવ્યાં. ઘેર હાથી ઘોડા રાખ્યા. પવિત્ર ઘર દેરાસર કરાવ્યું અને ત્યાં હંમેશા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરવા લાગ્યા. તેને એક નિયમ હતો કે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન સિવાય બીજાને નમન કરવું નહીં, તેથી પોતાના હાથમાં શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની છબીવાળી વીંટી રાખતા અને રાજદરબારમાં જાય ત્યારે વીંટી સન્મુખ રાખી રાજા તરફ જોઈ નમન કરતો. આ વાત ખટપટી માણસોએ રાજાને કહી, તેમજ પાછલું લેણું કાઢી રાજાને તે વસુલ કરવા સમજાવ્યું. દ્વેષીઓના કહેવાથી રાજા ભંભેરાયો અને વિમળશાહ પ્રત્યે શંકાની નજરથી જોવા માંડ્યું. વિમળશાહને આ બધી બબર પડી. હવે આ રાજામાં રહેવું તેમને ઠીક લાગ્યું નહીં તેથી પોતાનું ધન, હાથી, ઘોડા, ઘરદેરાસર વિગેરે લઈ શકાય તેટલું લઈ તેણે પાટણથી પ્રયાણ કર્યું. જતાં પહેલાં રાજા પાસે જઈ કહ્યું કે-મારા દુશ્મનોએ ખટપટ કરી, તમને ભંભેરી, મને હેરાન કરવાના પ્રયત્નો કર્યા અને તે તમે સાચું માન્યું તેથી મારું લાગ્ય અજમાવવા હું પાટણ છોડું છું પણ હવે કોઈના માટે આવી રીતે ભંભેરાયો નહીં એમ કહી ચાલી નીકળ્યો.

ચંદ્રાવતીમાં આ વખતે પરમાર રાજા રાજ કરતો હતો. વિમળશાહ માલવણ સુધી આવેલ છે અને હવે ચંદ્રાવતી આવવાના છે તેવા સમાચાર પરમાર રાજાએ જાણ્યા. વિમળશાહ સાથે હાથી, ઘોડાસ્વાર, પાયદળ વિગેરે પૂરતો લડાયક

૧. આ ચંદ્રાવતી નગરીનાં ખંડેર હાલમાં આજૂની તળેટીમાં છે.

સામાન હતો. તેથી વિમળશાહ ચંદ્રાવતી આવવાનો છે એમ જાણી પરમાર રાજા પોતાના કુટુંબ સાથે નાસી ગયો, અને માળવણથી નીકળી વિમળશાહે ચંદ્રાવતી વગર હરકતે કબજે કરી અને ભીમદેવની આજ્ઞા ફેરવી. પોતે રાજ કરવા લાગ્યો. આગ્રુબાગ્રુના સરદાર સામંતો આવીને મળી ગયા અને પોતાના બગવાન લશ્કરથી ખીજા કેટલાકને જીતી લઈ ખંડિયા બનાવ્યા. ઠઠાના રાજાને જીતી લીધો. તેને કેદી બનાવી ચંદ્રાવતી લાવ્યા, તેનો ભારે દંડ લઈ છોડી મૂક્યો. ચંદ્રાવતીની પુનરુત્થના કરી કોટકિલ્લા તથા બજાર બનાવ્યા. દેરાસરો બંધાવ્યા. ધીમે ધીમે ચંદ્રાવતી ચંદ્રકલાની જેમ ખીલતી ગઈ. વેપાર વણજ વધવા લાગ્યા. ચંદ્રાવતીની ચડતી કલા જોઈ આગ્રુબાગ્રુના ઘણા લોકો ચંદ્રાવતીમાં આવી વસ્યા. ચંદ્રાવતી એક સુંદર સમૃદ્ધ નગરીની ગણત્રીમાં આવી. વિમળશાહ ત્યાં હવે સુખે રાજઅમલ ચલાવે છે અને માગણ-ભાટ-ચારણોને ઇચ્છિત દાન આપી સંતોષે છે તેથી તેની કીર્તિ સર્વ સ્થળે મવાવા લાગી.

શ્રી સિદ્ધગિરિ અને ગિરનારજી તીર્થના સંઘ કાઢ્યા અને સંઘપતિની માળ વિમળશાહે પહેરી. ચંદ્રાવતી આવ્યા અને સુખશાંતિપૂર્વક યથાયોગ ધર્મધ્યાન-પૂજા-સેવા કરી રાજઅમલ ચલાવવા લાગ્યા.

આચાર્ય મહારાજશ્રી ધર્મદોષસૂરીશ્વરજી વિચરતા વિચરતા ચંદ્રાવતી પધાર્યા. તેમણે વિમળશાહની કીર્તિ સાંભળી હતી. તેથી આજૂ ઉપર તીર્થ બંધાવવાની વાત ચાલુ કરાવવા ચંદ્રાવતી આવ્યા. સંઘે અને વિમળશાહે ઘણા જ

ઉત્સાહથી સામૈયું કયું અને ચાતુર્માસ રહેવા વિનંતિ કરી. ગુરુએ તે માન્ય રાખી. વિમળશાહ હમેશાં આચાર્ય મહારાજ પાસે જાય, વંદન કરી બેસે અને ઉપદેશ સાંભળે. ગુરુએ પાટણમાં કહેલા વચન યાદ કરાવ્યાં. ગુરુએ તેને આખૂ ઉપર તીર્થ બંધાવવા આદેશ આપ્યો. તેથી તેણે ફેરાડો રૂપીઆ ખર્ચ કરી આખૂ ઉપર શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવાનનું મોટું અને ફેરણીવાળું ભવ્ય દેરાસર બંધાવી તેમાં વિક્રમ સંવત ૧૦૮૮ માં શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ દેરાસર માટે આરાસણમાં મોણેસરના પહાડ પાસે જરી વાવ નામે વાવ છે ત્યાં આરસની^૨. ખાણ છે અને મોટા પ્રમાણમાં આરસ નીકળે છે ત્યાંથી આરસ કઢાવીને વાવ-રવામાં આવ્યો છે.

૧. આખૂ સંબંધીની હકીકત ઘણા પુસ્તકોમાં છે. હાલના મહારાજ સાહેબ શ્રી જયંતિજયજીએ આખૂની હકીકતનું પુસ્તક થોડા વખત ઉપર પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. તેમાં આખૂ તીર્થની હકીકત વિસ્તારથી જણાવેલી છે. દેરાસર બંધાવતા વિમળશાહને બ્રાહ્મણોએ રંગડેલા પશુ બ્રાહ્મણોને શાન્ત પાડી સંતોષી કેવી રીતે કામ લીધું તે તેમજ વાલી નામના યક્ષનો સામનો કરી પોતાના બાહુબળથી તેને મહત્ કયો તે વિગેરે હકીકત તેમાં છે તેમજ આખૂ પર્વત ઉપર દેલવાડા અને જયગઢના જોન દેરાસરોની વિસ્તારથી હકીકત છે. ખીખાં સ્થાનની પશુ માહિતી મળે તેવી હકીકત છે. જોને આ હકીકત જણવાની ધુન્ધા હોય તેમણે તે પુસ્તક વાંચવું.

૨. આરસની ખાણ હાલ પણ જરી વાવ પાસે છે અને તેમાંથી આરસ નીકળે છે. તે આરસ સફેદ ને ચળકતો છે. આ આરસના ચાંબલા, પાટડા અને મોટી મોટી સિલાઓ ઉપયોગમાં આવે છે.

ધનપ્રાપ્તિ

વિમળશાહે ચંદ્રાવતી આવ્યા બાદ લડાઈમાં ઘણું ધન પ્રાપ્ત કર્યું અને તે પ્રમાણે ખરચ પણ ઘણો કર્યો. તેણે ભાટ, ચારણ, માગણને પણ દાન-શિરપાવ આપી રાજી કર્યા. આ પ્રમાણે ધનનો વ્યય થતો તદુપરાંત વિમળશાહની પત્ની પણ તેમના પતિની ગેરહાજરીમાં દાનનો પ્રવાહ ચાલુ રાખતી. વિમળશાહ એક પ્રસંગે અબૂ ગએલા. તે સમયે પાંચ સો ભાટ વિમળશાહની કીર્તિ સાંભળી આવ્યા. તેમને વિમળશાહની પત્ની શ્રીએ પાછા ન જવા દેતાં પુષ્કળ દાન આપી સંતોષ્યા. આવી રીતે દાનાદિકમાં દ્રવ્ય વપરાતાં દેરાસરો બાંધવા અને તેમાં કરોડો ખર્ચવા માટે ધન મેળવવાની જરૂર હતી. વિમળશાહને દેવીનું વરદાન હતું અને આરાસાણના પહાડોમાં પુષ્કળ ખનીજ હતું. વિમળશાહની દૃષ્ટિ એ તરફ ગઈ. તે કામનો આરંભ કર્યો. ખનીજવાળા પથરો કઢાવ્યા અને આરાસાણના દેરાસરોની પૂર્વની ટેકરીઓ ઉપર કાશીમરો અને મજૂરો રાખી, પથરો અને માટી ગળાવી તેમાંથી સોનું કઢાવ્યું અને તેથી આબૂ અને આરાસાણનાં દેરાસરો બાંધાવ્યાં. આ સોનું અને ખનીજ દ્રવ્ય કાઢવા માટે જે ભૂકોઓ કરવામાં આવેલી તેનો ભૂકોઓમાંથી નીકળેલો લાખખો મણ કચરો હાલ પણ ત્યાં જમીનમાં દટાએલો પડ્યો છે અને તેનો કેટલોક ભાગ બહાર પણ પડ્યો છે. વળી ધમણમાં બેસાડવાના માટીનાં ભુંગળા તે વખતનાં બનાવેલાં તે પણ કાટડામાં ઘણી જગ્યાએ બાંગીતૂટી હાલતમાં નજરે પડે છે. આ કચરાને ઘણા લોકો

કાટડો ઠહે છે. આ કાટડાનો ટુકડો હાથમાં લઈ નિરીક્ષણ કરતાં સામાન્ય બુદ્ધિનો માણસ જાણી શકે કે બઠ્ઠીમાં નાખેલા પદાર્થમાંથી સારભાગ (ખનીજ) નીકળી જઈ આ કચરો છિદ્રોવાળો રહેલો છે. હાલ પણ આ ટેકરીઓ અને તેની આસપાસના ભાગમાં ખનીજવાળા પથરો છૂટાછવાયા પડેલા છે તેમજ સોનાના રજકણવાળા ટુકડા પણ મળે છે. દેરાસરો અને ટેકરીઓ ફરતો આરાસણમાં જે કોટ બાંગીતૂટી હાલતમાં હાલ પણ જણાય છે તે કોટ આ કાટડાથી બનાવેલો છે.

આરાસણ તીર્થ

આરાસણમાં જ આરસની ખાણ હતી અને દેરીના વરદાનના પ્રતાપે પુષ્કળ સોનું મળ્યું તેથી આરાસણમાં જિનાલયો બાંધવાનું અનુકૂળ થયું. આખૂ ઉપર સં. ૧૦૮૮માં પ્રતિષ્ઠા થઈ તે પછી આરાસણમાં કામ શરૂ થયેલું જણાય છે, કારણ કે આ દેરાસરોમાં સં. ૧૧૧૪, ૧૧૨૮, ૧૧૭૬ના કેટલાક લેખ છે તેથી આખૂ ઉપર જે કારીગરોના હાથથી કારણીનું કામ થયું હોય તે જ કારીગરોએ અહીં પણ કામ કરેલું જણાય છે, કારણ કે આખૂના દેરાસરની કારીગીરી અને આરાસણના દેરાસરોની કારીગીરી ઘણીખરી મળતી આવે છે.

આરાસણના દેરાસરો અને દેરીઓમાં જે પ્રતિષ્ઠાઓ દેરાસર તૈયાર થતાં થયેલી તે પ્રતિમાજી હાલમાં દેરાસરો અને દેરીઓમાં નથી. કારણ કે જ્યારે સં. ૧૩૫૩માં બાદશાહનું આ પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ થયું તેની અગાઉ આરાસણના જૈનોએ ખીકના લીધે તમામ પ્રતિમાજીને ઉત્થાપન કરીને ઠેઠાઠેકાણે બંડારી

દીધા છે, તે હજુ સુધી ક્યાં છે તે જાણવામાં આવ્યું નથી; પણ જ્યારે આ પ્રતિમાળ પ્રગટ થશે ત્યારે આ તીર્થના ઇતિહાસ ઉપર નવું અજવાળું પડશે. હાલ તો કાઉસગીઆળ અને દેરાસરોની અંદરની દેરીઓના પથાસનો ઉપરના જે જૂના શિલાલેખ છે તેથી સંતોષ માનવાનો છે.

દેરાસરો

આ આરાસાણ તીર્થમાં પાંચ દેરાસરો છે. તેમાં મોટું દેરાસર શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું છે. આ દેરાસરની અને શ્રી પાશ્વ-નાથ પ્રભુના દેરાસરની બાંધણીનો ઘાટ એકસરખો છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરનો અને શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુના દેરાસરનો ઘાટ એકસરખો છે. પાંચમું દેરાસર જે નેમનાથ પ્રભુના દેરાસરથી દક્ષિણ તરફ ખસે વાર દૂર આવેલું છે તેની બાંધણી ઉપરના ચાર દેરાસરો કરતાં જુદી અને સાદી છે. આ દેરાસરનાં છે અને મૂળ આરાસાણ ગામનું હોય તેમ જણાય છે. જો કે તેમાં પાછળથી સુધારાવધારા થયા છે. આ પાંચે દેરાસરો શિખરબદ્ધ છે અને પાયામાંથી શિખર સુધી તમામ આરસ વપરાયેલો છે, જે આરસ પહોળા આરાસાણની આરસની બાણીનો છે. છેલ્લા દેરાસર સિવાયના ચારે દેરાસરોમાં ચોવીસ ચોવીસ દેરીઓ છે. બધા દેરાસરો દૂરતો કોટ છે અને તે બધા દેરાસરો ઉત્તરાદા બારના છે.

૧. આ દેરાસરોમાં બધા લેખો છે. અમદાવાદ શેઠ આજુદજ બંધાણુથી પેઢી તરફથી હાલમાં આખા હિન્દુસ્તાનનાં જન મંદિરો ત્રગેરના ડીરેક્ટરીનું કામ ચાલે છે. અહીંના મંદિરોના તમામ લેખો તે પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

૧. આ તીર્થમાં મુખ્ય અને મોટું જિનાલય શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનું છે. તે વિશાળ અને ઊંચું છે. દેરાસરને ફરતી નીચે હાથીની હાર છે તેથી તે ગજસર કહેવાય છે. તે ઉપર નરનારીનાં જોડકાં છે તેથી નરસર કહેવાય છે. તે ઉપરાંત દેવ, દેવી, ચક્ષુ-ચક્ષિણીનાં મોટાં પૂતળાં ફરતાં જોવાડેલા છે અને તેની વચ્ચેમાં કેટલાક કામશાસ્ત્રના જોડકાં છે. દેરાસરના પાછલા ભાગમાં ગોખની અંદર સમળી વિહારનો અડધો પટ ચોડેલો છે તેમાં લંકાના રાજા, તેમના ખોળામાં રાજકુંવરી, ભેટણું ધરતાં જૈન ગૃહસ્થ પગત્રાં, ઘોડો વિગેરે આરસમાં ઠારેલાં છે અને નીચે લેખ છે. આ સમળી વિહારનો ખાકીનો અડધો ભાગ જેમાં સમુદ્ર, નર્મદા નદી, આઠી, સમળી, પારધી, જૈન સાધુમહારાજ, વહાણ કેતરેલાં છે, તે પટ દેરીઓ પાસે જ્યાં દેરીઓનાં પખાસન કાઢી નાખેલાં પડ્યાં છે ત્યાં દીવાલ પાસે મૂકેલો છે. તેને સારા સ્થાન ઉપર ચોડાવવાની જરૂર છે.

આ દેરાસરમાં ગભારો, સભામંડપ, ચોકી, ચોકી ઉપર નીચે અંબાળ માતાની દેરી, ગોખલા, વિશાળ રંગમંડપ, ચોવીસ દેરીઓ, રંગમંડપમાંથી બહારની કમાનના પગથિયાં અને પગથિયાં ઉપર ટકોરખાનાનો ઝરુખો છે. ગભારામાં મૂળનાયક શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની મોટી અને ચમત્કારિક પ્રતિમાળ બિરાજમાન છે. આ પ્રતિમાળ પરમપૂજ્ય શ્રી હીરવિજયસૂરિના પટ્ટધર આચાર્ય શ્રી વિજયદેવસૂરિના સમયમાં સં. ૧૧૭૫ માં શ્રી કુશળસાગર ગણિના હાથે પ્રતિષ્ઠિત થયેલાં છે. તે સ્તંભધીનો લેખ ભગવાનના પખાસન ઉપર સ્પષ્ટ વાંચી

શકાય તેવો છે. ગભારામાંથી બહાર નીકળતાં બારણા પાસે બે મોટા કાઉસગીયાણ છે અને તેમની પાસે બંને બાજુના ઝોટલા ઉપર સાત પ્રતિમાણ પરોણા દાખલ બિરાજે છે. તેની આગળ સભામંડપની દીવાલમાં બે મોટા કાઉસગીયાણ છે. તેમના નીચે સં. ૧૧૧૪ના લેખ છે. આ બે કાઉસગીયાણની પડખે એક નાના પ્રતિમાણ ભીંતમાં બેસાડેલ છે. સભામંડપના મુખ્ય દ્વાર પાસે સભામંડપમાં આથમણી બાજુની દીવાલમાં ૧૭૦ પ્રતિમાણનું શ્રુપ બેસાડેલું છે. તેના ઉપર લેખ છે, પણ તે વાંચવામાં આવી શકે તેવો નથી. આ સિવાય સભામંડપમાં નાના કાઉસગીયાણ અને ઈન્દ્રની પાષાણની છૂટી પ્રતિમાઓ છે અને ધાતુની પંચતોથી તથા સિદ્ધચક્ર અને દેવીનો મૂર્તિઓ તે પણ છૂટાં છે. સભામંડપમાં ધુમટમાં ત્રણ સો વરસ પહેલાં રંગનું કામ કરેલું છે તે બાજુ હમણા જ થએલું હોય તેવું દેખાય છે. સભામંડપમાંથી બહાર નીકળતાં ચોકી છે તેના ઝોટલા ઉપર કેશર ઘસાય છે. તેની જ પાસે અંબાણ માતાજીની દેરી છે. આ દેરીમાં અંબાણ માતા

* જૈન ધર્મમાં ત્રી મેમિનાથ પ્રભુના શાસનદેવી અંબાણ છે. જૈન માન્યતા પ્રમાણે માતાજી અંબાણની મૂર્તિ શાંતિ સ્વરૂપની છે. તેમના હાથનાં કેરીની કુંચ, અંકુશ હોય છે અને બાળક હોય છે. તેવી આ મૂર્તિ છે. તેમના ડાબા બામ ઉપરની મનુષ્યાકૃતિ બે હાથ બેડી ક્રમી છે. તે ત્રિમળદાહ હોય એમ કહે છે. આવી મૂર્તિઓ શ્રી મહા-વીરસ્વામીના દેરાશ્વરના મહારામાં તેમજ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દેરાશ્વરના મહારામાં છે. તે ઉપરાંત મહુડીયાપાદર તથા દાંતાથી

શાસનદેવીની મોટી મૂર્તિ છે. બીજી બાજુ ગોખલા છે તેમાં એક મોટા ગોખલામાં પ્રતિમાજીનો શુપ, નંદીશ્વર ક્ષીપનો દેખાવ છે અને ઓટલાના છેડા ઉપર એક કાઉસગીયાળ, તેમની ઉપર પ્રતિમાજી ને કાઉસગીયાળની બાજુમાં નાના પ્રતિમાજી છે. ચોકીથી નીચે ઉતરતાં રંગમંડપ છે. ચોકીની ઉપર અને રંગમંડપમાં કૌતરણી કામ સુંદર છે. રંગમંડપમાં કૌતરણી ઉપર રંગ કરેલો છે. રંગમંડપની આસપાસ ચોવીસ દેરીઓ છે તે (માં ૨૨) ખાલી છે અને જીણોદ્ધાર વખતે તેમાંથી પખાસન તથા પરધર કાઢી નાખેલાં. તેના ઢગલા બન્ને બાજુ ઓટલા ઉપર પડેલા છે. ચોવીસ દેરીમાં પૂર્વ પશ્ચિમ વચલી બે દેરીઓમાં જે મોટી છે તેમાં પૂર્વ તરફ શ્રી રૂપલદેવ ભગવાનની મોટી મૂર્તિ ખિરાજમાન છે. તેના ઉપર સં. ૧૬૭૫ નો લેખ છે. સામેની આથમણી દેરીમાં શ્રી. પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું મોટું બિંબ છે. તેના ઉપર લેખ નથી. આ બિંબ એટલું મોટું છે કે નીચે

આવેલી જે મૂર્તિઓ શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં બેસાડેલ છે, તેમાં આરસની બે તથા ધાતુની બે મૂર્તિઓ તથા સરસ્વતીની એક મૂર્તિ એક દેરીમાં છે. તે પછી તેવાજ ઘાટની છે. ધાતુની મૂર્તિ પાછળ શ્રી અભયદેવસૂરિ અને હેમચંદ્ર મહારાજના નામ બીજા બેબેા સાથે કૌતરેલાં છે.

જેનેતરો જે અંગિકામાતાજીને પૂજે છે તેમના હાથમાં ખડ્ગ, ત્રિશુળ વિગેરે આયુધ હોય છે અને એક હાથમાં રાક્ષસનું મથું હોય છે.

ભિમા રહી, લલાટમાં ચાંદલો કરી શકાતો નથી ચેટલે બાજુમાં લાકડાંની ઘોડી મૂકેલી છે. આ તરફના જંગલી લોકો શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને ભીમાદાદા, શ્રી આદીશ્વર ભગવાનને અન્નુન અને શ્રી નેમનાથ ભગવાનને યુધિષ્ઠિર કહે છે. આ દેરાસરમાં ૯૪ થાંભલા છે. તેમાં વચ્ચેના ૨૨ થાંભલા કારીગરી અને કોતરણીવાળા છે. તેના ઉપર દેવ, દેવીઓ અને વિદ્યાધરીની મૂર્તિઓ છે. બીજા થાંભલા સાદા છે. દેરાસરના છોડની પાછળનો તથા આજુબાજુનો ભાગ ખાલી છે. રંગમંડપમાં ઉપર પૂજા મહોત્સવ વખતે ઐરાઓને બેસવાના ઝરુખાં છે. આ દેરાસરમાં ભીંતે ચોડલો એક લેખ છે તેમજ થાંભલા ઉપર લેખ છે. દેરાસરની બાંધણી એવી સરસ છે કે બહાર ભિમા રહીને શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના દર્શન કરી શકાય છે.

૨. બીજી દેરું શ્રી મહાવીરસ્વામીનું મોટા દેરાસરની પૂર્વ બાજુની ટેકરીએથી નીચા ભાગમાં-ઓતરાદા બારનું છે. આ બારણું સિવાય તેને પૂર્વ-પશ્ચિમ બારણું છે. પશ્ચિમ તરફનું બારણું હાલ બંધ રહે છે. પૂર્વ બાજુનું બારણું પેઢી આગળના ચોકમાં પડે છે. દેરાસરના છોડ ઉપર આમરણનું કોતરકામ છે. સભામંડપ અને સમવસરણની દેરી ઉપરના ધુમટો સામરણ ગોઠવેલા છે. ગભારામાં શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાનની ભવ્ય અને સુંદર મૂર્તિ છે. તેમના પગાસન ઉપર સં. ૧૧૭૫ નો લેખ છે અને તે પ્રતિષ્ઠા શ્રી કુશળસાગરગણિએ કરેલી છે. ભગવાનના પગાસનની નીચે દેરી છે. તેમના પગાસન ઉપર સ. ૧૧૨૮ ની

સાક્ષનો લેખ છે. ભગવાનની ઉપર અને આબુખાણુ આર-
સનું સુંદર પરધર છે. ગભારામાં એક તરફ શ્રી અંખિકા
માતાણ અને બીજી તરફ યક્ષની મૂર્તિ છે. ગભારાની બહાર
સલામંડપ છે. તેમાં મોટા બે કાઉસગીયાણ છે. તેમની
ઉપરના લેખ વંચાતા નથી. તે સિવાય ગભારામાં ત્રણ નાના
કાઉસગીયાણ છૂટા છે. સલામંડપમાંથી નીકળતાં ચોકી આવે
છે તેમાં બે ગોખલા છે અને ઉપર નાના છ ધુમટ છે. તેમાં
સલામંડપમાંથી નીકળવાના બારણા પાસેનો ધુમટ અલૌ-
કિક કારીગરીવાળો છે. તેની અંદર પડદા આરસમાં એવા
સરસ કોતરેલા છે કે અત્યારે તે કામ કાગળ ઉપર પણ
બની શકે નહીં તેમજ આ ધુમટનો જોટો બીજે ક્યાંય હોય
તેમ જણાતું નથી. તે સિવાયના પાંચ ધુમટનું કામ પણ
બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારનું છે. લટકતાં કમળ લોલક અને
પડદાવાળા છે. ચોકીથી નીચે ઉતરતાં રંગમંડપ છે. તેના
ધુમટની કોરણી અલૌકિક અને ચક્રિત કરે તેવી છે. તેની
અંદર જાણે દરિયાની છીપો જડી હોય તેવો દેખાય છે.
ધુમટની વચમાં કમળ આકારનું મોટું આરસનું ઝુમર લટ-
કતું છે. ઝુમરમાં નીચેની પાંખડીનો થોડો ભાગ તૂટી ગયો છે
જે અત્યારે કોઈ કારીગરથી દુરસ્ત થાય તેમ નથી. ચોકી
અને રંગમંડપ તથા દેરીઓની વચ્ચે બે બાજુ આરસની
છત છે. તેમાં જૈન ધર્મનો ઇતિહાસ કોતરેલો છે. પૂર્વ તર-
ફની છતમાં સાત ભાગ પાડેલા છે તેમાં એકમાં આચાર્ય
મહારાજ વ્યાખ્યાન વાંચે અને ચતુર્વિધ સંઘ આવે છે, બેસે
છે અને વ્યાખ્યાન સાંભળે છે તેવો દેખાવ છે. બીજામાં

આચાર્ય મહારાજ સાધુઓને વાચના આપે છે તે દેખાવ છે. ત્રીજામાં દેવીઓ કોરેલા છે, તેની જોડેના ભાગમાં દેવતાઈ નાચના દેખાવ છે અને છેલ્લા સાતમા ભાગમાં શ્રી મહાવીર-સ્વામી ભગવાન દેશના દે છે અને ગણુધરો ખેઠા છે અને સંઘના માણસો જુદા જુદા જુદા વાહન ઉપર સ્વારી કરી આવતા હોય તેવો દેખાવ છે.

પશ્ચિમ તરફની છતના ભાગમાં સાત ભાગ છે તેમાં પહેલા પાટમાં ગર્હ (અતીત) તેમજ આવતી (અનાગત) ચોવીશીના તીર્થંકર બાળસ્વરૂપે માતાના ખોળામાં છે. બીજા ભાગમાં વચ્ચે વર્તમાન ચોવીશી શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવાનથી શ્રીમહાવીરસ્વામી ભગવાન સુધીના છે । અને ફરતું શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું જીવનચરિત્ર છે. તેમાં વામા માતાનું શયન-ગૃહ, ચૌદ સુપન, પ્રસૂતિગૃહ, પ્રભુને ઇંદ્ર મહારાજ મેરુ-પર્વત ઉપર અભિષેક માટે લઈ જાય છે તે દેખાવ અને બીજા કલ્યાણક, કમઠનો ઉપસર્ગ તેમજ પાછલા ભવનો દેખાવ છે. આ બધું આરસમાં ઠાતરેલું છે. ત્રીજા ભાગમાં અડધામાં શ્રી શાંતિનાથનું અને અડધામાં શ્રી નેમિનાથનું ચરિત્ર, પંચ કલ્યાણક અને ચરિત્રના બીજા દેખાવો સાથે ઠાતરેલું છે. ચોથા, અને પાંચમા ભાગમાં દેવીઓ છે. છઠ્ઠા ભાગમાં શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાનનું ચરિત્ર ઠાતરેલું છે. તેમાં પાછલા સત્તાવીસ ભવ, જન્મ વિગેરે પાંચ કલ્યાણક, તપસ્યા, કાનમાં ખીલા ઠોકયાના તથા વૈદે તે કાઢયાના પ્રસંગો, ચંડકોશિયાનો તથા ચંદનખાળા સાથેના પ્રસંગો

આબેહુબ કોતરેલા છે. સાતમા ભાગમાં શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવાનનું ચરિત્ર પંચકલ્યાણક સાથેનું છે.

આ કોતરકામ નીચે તે શું કોતરેલું છે તે સમજી શકાય તે માટે દરેકની નીચે આરસમાં અક્ષરો ખોદી હકીકત જણાવેલી છે ને તેમાં શાહી પૂરેલી છે. તેથી જરા મહેનત લઈ પાંચવામાં આવે તો તુરત સમજી શકાય છે. આવી રીતે હજાર વરસ પહેલાંની ઐતિહાસિક કૌરણીનું કામ ખીજે સ્થળે ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

ચોકી અને રંગમંઠપ ફરતી ચોવીસ દેરીઓ છે તે બધી ખાલી હતી. તેમાં બે ત્રણ સિવાય બીજી દેરીઓમાં પખાસન અને પરધર છે. તેના ઉપર ૧૨ મા, ૧૩ મા સૈકાના લેખ છે. આ બધી દેરીઓ તથા ચોકી ઉપરના ગોખલામાં સં. ૨૦૦૧ ના જેઠ સુદિ ૧૦ ના દિવસે પ્રતિમાળ પદોણા દાખલ બિરાજમાન કરેલાં છે. આ પ્રતિમાળ કુંભારીયાળથી આસરે વીશ ગાઉ ઉપર દક્ષિણમાં દાંતા રાજ્યની હદમાં મહુડીયાપાદર નામનું ગામ છે તેની પાસેના જંગલમાં લગભગ અઠધા માઈલ જેટલી જગ્યામાં પડી ગયેલા દેરાસરોનાં ખંડિયેરો છે, તે ખંડિયેરમાંથી સં. ૧૬૬૬ માં કોઈ માણસને જરૂર હોવાથી પથ્થર ઉખાડતો હતો તેને ભોંયરું માલૂમ પડ્યું. આ હકીકત દાંતા રાજ્યના જાણવામાં આવતા યોગ્ય બંદોબસ્ત કરી ચોકી બેસાડવામાં આવી અને સં. ૨૦૦૦ ના માહ માસમાં રાજના અધિકારીઓને મોકલી જંગલ સાફ કરાવી ભોંયરું ખોલાવ્યું. અંદરથી પ્રતિમાળ નીકળ્યા. તે દાંતે લાવવામાં આવ્યા. આ પ્રતિમાળ જૈન

સ્વેતામ્બર આમ્નાયના હોવાથી હાંતાના સંઘને રાજ્યે સુપ્રત કચાં અને કુંભારીયાળના જિનાલયમાં તેને સ્થાપવા માટે સૂચના કરી. હાંતાના સંઘે અમદાવાદ શેઠ આણંદજી કડ્યાણજીને તારથી ખબર આપી અને કુંભારીયા પેઢી ઉપર સમાચાર મોકલ્યા તેથી કુંભારીયા પેઢીના મુનીમ હાંતે જઈ સં. ૨૦૦૦ના માહ વદિ ૧૩ ના રોજ તે પ્રતિમાને ગાડામાં સારી રીતે પધરાવી કુંભારીયાળ લાવ્યા તેમ જ હાંતાના દેરાસરમાં કેટલાક વધારાનાં પ્રતિમાળ હતાં તે પણ કુંભારીયાળ લાવવામાં આવ્યાં. સં. ૨૦૦૧ માં કારીગરો બેસાડી તમામ પ્રતિમાળને ઓટીપણું કરાવી ચક્ષુ ટીકા વિગેરેથી વિભૂષિત કરવામાં આવ્યાં અને ૨૦૦૧ ના જેઠ સુદિ ૧૦ મે અઢાર અભિષેક મહોત્સવ કરી આ શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં દેરીઓમાં પરોણા દાખલ બિરાજમાન કરવામાં આવ્યા તેથી આ દેરાસરની બધી દેરીઓ પ્રતિમા બિરાજમાન થવાથી ભરાઈ ગઈ. પૂજન ચાત્રુ થયું. દેરાસરની શોભામાં વધારો થયો.

આ દેરાસરના પૂર્વ તરફના બારણા પાસે જમણા હાથ ઉપર સમવસરણની દેરી છે. તેમાં પ્રતિમાળ નથી. સમવસરણની રચના પીળા આરસ ઉપર મુંદર કારીગરીવાળી છે. સમવસરણના ઉપરના ભાગમાં બહુ જ ઝીણી કારીગરી છે.

આ દેરાસરની ઠેરણી ધણી જ ઉત્તમ છે. જીર્ણોદ્ધાર વખતે આ દેરાનું ધણુંખડું કામ સફાઈખંધ થવાથી બધું બરાબર સ્પષ્ટ ભેદ શકાય છે. દેરાસરનો પાછળનો

ભાગ કોટ સુધી ખાલી છે. આથમણી ખાણુ, દેરીઓ પાસે, પાછળના ભાગમાં ચોરડી છે તેમાં બે ખંડ છે. તેમાં ભોંયરું હોય તેમ જણાય છે. દેરાસરના પૂર્વ તરફના ખારણામાંથી બહાર નીકળતા જમણી ખાણુ આરસતું ઝીણી કારીગરીવાળું પરધર કમાન સાથે છે. અને તે આ દેરામાં શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન આગળ જોટલા ઉપર હતું અને જીર્ણોદ્ધાર વખતે કારીગરોએ બહાર કાઢેલું ત્યાં જ પડી રહ્યું હોય એમ જણાય છે. આ પરધરને ચોગ્ય જગ્યાએ મૂકવાની જરૂર છે, કારણ કે હજારો રૂપિયા ખર્ચતાં પણ આવું કામ બની શકે તેવું નથી.

૩. શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરની પૂર્વ ખાણુ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું દેરાસર છે તે મોટું અને ભવ્ય છે. આ દેરાસરનું આથમણી ખાણુનું ખારણું પેઠી આગળના ચોકમાં પડે છે અને અવરજવર તે જ ખારણે વિશેષ હોવાથી હાલમાં મુખ્ય ખારણું જોતરાઈ છે તે ખંધ રહે છે. આ દેરાસરમાં ગભારો, સભામંડપ, ચોકી, રંગમંડપ, દેરીઓ અને ટકોરખાનાનો ઝરખો છે. તે ઝરખા નીચે પગથિયાં ઉતરી મુખ્ય દ્વારથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો છે. ગભારામાં શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનાં પ્રતિમાણ ખિરાજમાન છે. તેના પખાસન ઉપર સં. ૧૬૭૫ નો લેખ છે અને કુશળસાગર ગણિતે પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી છે. સભામંડપમાં બે મોટા કાઉસગીયાણ છે. તેમના પખાસન ઉપર સં. ૧૧૭૬ નો લેખ છે. તે સિવાય ત્રણ નાના કાઉસગીયાણ છૂટા છે અને એક મૂર્તિ શ્રી અંબિકાદેવીની છૂટી છે. સભામંડપથી બહાર નીકળતાં ચોકી

છે. તેના ઉપર છ ધુમટ નાના છે. તેની અને સભામંડપના બારણાની કારીગરી બહુ જ ઊંચા પ્રકારની છે. ચોકીના ઝોટલેથી ઉતરતાં રંજમંડપ છે. તેમાં પણ ઉમદા કારીગરી છે. દેરીઓ ચોવીસ છે તે ખાલી છે. તેમાં ઘણી દેરીઓમાં પરધર પખાસન સાથે મોજુદ છે. પખાસનમાં લેખ છે તે ૧૨ મા અને ૧૩ મા સૈકાના છે. દરેક દેરીનો આગળના ધુમટ પણ કારીગરીવાળા છે. દેરીઓમાં પૂર્વ પશ્ચિમ બાજુની વચલી દેરીઓના બારણાં અને પરધર કલામચ કોતરણીવાળા છે. થાંભલા ઉપર પણ દેવીઓ અને વિદ્યાધરીઓ તેમજ કોતરણી કરેલી છે તેમજ થાંભલાઓની વચ્ચે કમાનો પણ કોતરણીવાળી છે. દેરાસરનો પાછળનો ભાગ કોટ સુધી ખાલી છે. આથમણી બાજુ બે ખંડની ઝોરડી છે તેમાં પેઢીનો પરચુરણ સામાન પડી રહે છે. આ ઝોરડીના અંદરના ખંડમાં બંધ કરેલું લોંચરું છે.

૪. શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરા આગળ રસ્તો મૂકી શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું દેરાસર છે. તેની બાંધણી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરને મળતી છે. આ દેરાસરને ઉત્તર, પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ બારણા છે. પશ્ચિમ તરફનું બારણું બંધ રહે છે. જત્રાણુની અવરજવર પૂર્વ તરફના બારણે થાય છે. ઉત્તર તરફનું બારણું ખાસ કામ સિવાય બંધ રહે છે. જભાશમાં શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ બિરાજમાન છે. તેના પખાસન ઉપર ચં. ૧૩૦૨નો લેખ છે. જભાશમાં મૂળનાથક ઉપરાંત નાના કાઉસગીયાળ, ઇંદ્ર વિગેરેની છૂટી મૂર્તિઓ છે. જભાશ બહાર સભામંડપ છે. સભામંડપની આગળ ચોકી છે. તેના ઝોટલા ઉપર છ ધુમટ

કારીગરીવાળા છે અને ખારણું પણ કારીગરીથી ભરપૂર છે. ચોકની નીચે રંગમંડપ છે, તેમાં કારીગરી ભરપૂર છે. રંગમંડપ અને દેરીઓની વચ્ચે છ તહે. બે ખાનુની છત જે રંગમંડપની બન્ને બાજુએ છે, તે છતમાં જન ધર્મનો ઇતિહાસ આરસમાં કેતરેલો છે. પંચકલ્યાણક સાથેનાં તીર્થંકર ભગવાનનાં જીવનચરિત્રો, કલ્પસૂત્રમાં આવતા કેટલાક પ્રસંગો, સ્થૂતિભદ્રના પ્રસંગ વિગેરે કેતરકામ છે અને દરેકની નીચે લખેલું છે પણ સાહી પૂરેલી નથી તેથી ખરાખર જણાતું નથી. આ દેરાસરનું સફાઈનું કામ જીર્ણોદ્ધાર વખતે ખરાખર થયેલું નથી, એટલે તેમજ દેરાસરની આગળ ઝાડી હોવાથી પ્રકાશ ખરાખર આવતો નથી તેથી અંધારું રહેવાથી પૂરેપૂરું જોઈ શકાતું નથી. દેરીઓ ચોવીશ છે તે ખાલી છે. ઘણીખરી દેરીઓમાં પરધર અને પખાસન છે. પખાસન ઉપર ૧૧મા, ૧૨મા અને ૧૩મા સૈકાના લેખ છે. થાંભલાઓની કોરણી તથા ખારણાની કોરણી બીજા દેરાસરોને મળતી છે. પાછળના ખાલી ભાગમાં એક દેરી છે, તેમાં નંદીશ્વરદ્વીપની રચના છે. મૂર્તિઓ નાની નાની પણ બધી ખંડિત છે, તેની બહાર એટલા ઉપર ગોખલામાં સૂર્ય ચક્ષુની મૂર્તિ છે, તેને બીજા લોકો ગણપતિ કહે છે, તે ભીંતમાં જ બેસાડેલી છે. તેની બન્ને બાજુ બીજી મૂર્તિઓ ભીંતમાં ચોડેલી છે તેમાં એક આમરધારી છે. બીજી ખાનુએ બે ખંડની ઝોરડી છે. આ દેરાસરમાં, રંગમંડપની આગળ થોડા વખતથી લોખંડની બાળી નાખેલી છે, તેથી ઘુમટ વિગેરેમાં જનવરો

માળા નાખી શક્તાં નથી પરન્તુ તેથી પ્રકાશમાં ઘટાડો થયો છે. દેરાસરના ચિખરનો ઘાટ આમરણની કોતરણી-વાળો છે, સભામંડપ અને દેરીના ધુમટ સામરણથી વિભૂષિત છે.

૫. ઉપરના ચાર દેરાસરો ઉપરાંત પાંચમું દેરું મોટા દેરાસરની દક્ષિણે બસો વાર દૂર આવેલું છે. તેને સંભવનાથનું દેરાસર કહેવામાં આવે છે. આ દેરાસર ઉપરનાં ચાર દેરાસર કરતાં નાનું છે, તેમજ બીજા દેરાસરો કરતાં થોડું દૂર છે. ઘાટ પણ બુદ્ધો છે, તેથી મૂળ આરાસણ ગામનું દેરાસર હોય એમ જણાય છે. ગભારામાં એક પ્રતિમા છે. તેના ઉપર લેખ નથી. લછન જોતાં સિંહનું જણાય છે, તેથી શ્રી મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિ હોય એમ માનવામાં આવે છે. સાધુ મુનિ મહારાજ પણ એમ જ ધારે છે. સિંહને ઘોડો માની સંભવનાથની પ્રતિમા જણવામાં આવે છે અને તે નામ પ્રચલિત થયું હોય એમ જણાય છે. ગભારા બહાર બારણામાંથી નીકળતાં ડાબી બાજુના ગોખલામાં બે મૂર્તિઓ સ્ત્રીપુરુષની છે. તે કોઈ ગૃહસ્થની હોય એમ જણાય છે. પૂર્વ તરફના બારણા પાસે દીવાલમાં ગોખલામાં એક નાની ખંડિત પ્રતિમા છે. સભામંડપમાં મૂર્તિઓ બેસાડવાના નાના ગોખલા પરબર સાથેના છે. સભામંડપની બહાર છૂટા ઝોટલા ઉપર રંગમંડપ ધુમટ સાથે છે. દેરા ફરતો કોટ છે.

ઉપર બત વ્યા મુજબ દેરાસરો પાંચ છે તે એકબીજાથી જૂદાં અને છૂટાં છે. નેમિનાથ ભગવાનના મોટા દેરાસરના રંગ-મંડપમાં એક લોંબરું છે. તે મોટું છે. તેનું મોટું ખુલ્લું છે અને અંદર ઉતરી શકાય છે. તેમાં એકાદ બે ખંડિત પ્રતિમા છે. તે

હાલમાં પંદર કુટના આશરે છે અને પછી પત્થરની દીવાલ આવે છે. આ લોંચરા માટે એવું ઠહેવાય છે કે-આ લોંચરામાં આખૂ પર્વત ઉપર જઈને નીકળાતું હતું અને આખૂ પર્વત ઉપર અદ્ધર દેવી છે ત્યાં બહાર નીકળવાનો રસ્તો હતો. તે વાત માનવામાં આવે તેવું કંઈ નિશાન જણાતું નથી. કુંગરો, નદીઓ, પહાડોમાં લગલગ ૨૫ થી ૩૦ માઈલ સુધી લોંચરું સળંગ હોય તે ગળે ઊતરે તેવી હકીકત નથી.

આ દેરાસરોમાં તેની ભવ્યતા અને ખારીક કોરણી જેતાં કરોડો રૂપિયાનો ખર્ચ થયેલો જણાય છે. થાંભલા, ખારણાં અને ઘુમટોની કોરણી આખૂ ઉપરના દેલવાડાના શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના દેરાને મળતી છે. કેટલેક ઠેકાણે તેનાથી ચડી જાય તેવી છે. દેરીઓ ઉપરના લેખો જેતાં દેરાસરો તૈયાર થયા બાદ જુદા જુદા સમયે તેમાં પ્રતિષ્ઠાઓ થયેલી હોય તેમ જણાય છે. આ દેરાસરો ખંધાયા તે વખતે આરાસાણ, ચંદ્રાવતી, હડાદ, પોસીના વિગેરે નગરો જૈન વસ્તીથી ભરપૂર હતાં, અને તેથી તેઓ તથા બીજા લોકો જરૂર જાત્રા કરવા આવતા અને આરાસાણના જૈનો સંભાળતા. ભીમદેવ સોલંકી પછી સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળ તથા વસ્તુપાળ તેજપાળના સમયમાં જૈન ધર્મની સોળે કળાએ ચઢતી હતી અને જૈન મંદિરોનું સારી પેઠે રક્ષણ થતું. અને તે સમયે આ મંદિરો પણ સુંદર સુરક્ષણ નીચે હતા.

મુસલમાની કાળમાં નુકસાન

પાટણમાં વાઘેલા વંશનો છેલ્લો રાજા કરણ વાઘેલો થયો. તેના રાજમાં માધવ અને કેશવ નામના બે ભાઈઓ

પાટણના પ્રધાન હતા. કેશવની સ્ત્રી બહુ જ રૂપાળી હતી. તેના પ્રત્યે રાજા કરણની ખૂબી દાનત થઈ અને કોઈ પણ પ્રકારે તેને મેળવવાના પ્રયાસ કરવા માંડ્યો પણ બન્ને પ્રધાનો પાટણમાં હોય ત્યાં સુધી કંઈ બની શકશે નહિ, એમ વિચારી માધવને કામ બતાવી દેશાવર મોકલ્યો. તેના ગયા પછી કેશવની સ્ત્રીને રાજા-મહેલમાં આણી લાવવા પ્રયત્ન કરી માણસો મોકલ્યા. કેશવે પોતાની આબરૂ બચાવવા પ્રયાસ કર્યો પણ સત્તા આગળ શાણપણ નિષ્ફળ નીવડ્યું. છેવટે કેશવ મૃત્યુને આધીન બન્યો અને તેની પત્ની કમળાદેવીને દરબારમાં લાવવામાં આવી. માધવ બહાર જામથી આવ્યો ત્યારે તેના બહુવામાં આ બધી હકીકત આવી અને તેને બહુ જ ગુસ્સો ચડ્યો પણ એકલાથી રાજાની સામે બાથ લીડાય એમ ન હોતું અને બીજી બાજુ વેરની જવાબા બહુકી રહી હતી. પોતાના અવિચારી પગલાથી રાજ્યનો, કરણનો અને દેશનો નાશ થશે તેનો કંઈ પણ વિચાર કર્યા સિવાય તે પાટણથી નીકળી દીલ્હીના બાદશાહને ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરવા સમજાવવા માટે દીલ્હી ગયો.

આ વખતે દીલ્હીની ગાદી ઉપર અલ્લાઉદ્દીન ખૂની બાદશાહ હતો. તે બહુ જ ક્રૂર અને ધર્મઝનૂની હતો. માધવે તેને મળી બધી હકીકત કહીને ગુજરાત છોડવા સમજાવ્યું. બાદશાહને તો એટલું જ જોઈતું હતું. તેણે ગુજરાત છોડવાની તૈયારી કરી અને સં. ૧૩૫૬* માં

* શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ તીર્થંકરપ્રમાં લખ્યું છે. “ જહ તેરહ-સજ કૃપ્પણ વિક્રમચરિસે જહાજદીબ સુરતાળજસ કળિદ્વો

બાદશાહી મોટું લશ્કર લઈ તેના બાઈ ઉલુખાનને ગુજરાત જીતવા રવાના કર્યો. આ લશ્કરે રસ્તામાં ગામે ઉજ્જડ કર્યો, ખેતીવાડીનો નાશ કર્યો, દેવળો તોડી નાખ્યાં અને ગુજરાત તરફ કૂચ કદમ કરતો ચાલી નીકળ્યો.

દીક્ષીથી ગુજરાતમાં આવવાનો માર્ગ મારવાડ, મેવાડની વચ્ચે થઈને હતો. અને લશ્કર આવવાની અને તેનાથી થતા નાશની હદીકત આગળથી સંભળાતી તેથી આરાસાણના જૈનોએ પ્રભુની મૂર્તિઓ જે દેરાસરો અને દેરીઓમાં હતી તે તમામ ઉઠાવી લઈ કોઈ સ્થળે ભંડારી દીધાં. ફક્ત કાઉસગીયા જે ન ઉઠાવી કે ઉખેડી શકાય તે દેરાસરોમાં રહેવા દીધા. લડા-રેલી પ્રભુની પ્રતિમાણ ક્યાં છે તે હજી સુધી જાણવામાં આવ્યું નથી.

બાદશાહનો ભાઈ લશ્કર લઈ આરાસાણ આવ્યો. મંદિરમાં મૂર્તિઓ નહોતી. કાઉસગીયાજીને ખંડિત કર્યો. કારીગરી કે જેને તૈયાર કરતા વરસો લાગેલા, તેને અડેક

મૈથા ઉલુખાન નામધિજ્ઞા દિલ્હીપુરાઓ મંતિમાહવપેરિયો ગુજરધરં પદ્ધિઓ ”-

તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે-વિક્રમ સંવત ૧૩૫૬ ના વરસમાં અલાઉદ્દીન સુલતાનને ભાઈ ઉલુખાન મંત્રી માધવની પ્રેરણાથી દીક્ષીથી ગુજરાત આવ્યો. ગુજરાતની જૂની પાઠમાળામાં એક કવિતા છે તેમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું કે “ સં. ૧૩૫૩ સાલ વિક્રમની જ્યારે અલાઉદ્દીન દીક્ષો તખ્ત પર બેઠો ત્યાં ” આ ઉપરની કવિતાની બે લીટીથી એમ સમજાય છે કે-અલાઉદ્દીન ૧૩૫૩ માં મદીએ આવ્યો અને તે પછી ત્રણ વરસે ગુજરાત ઉપર ચડાઈ કરી.

ધાએ તોડી નાખી. જે પાંખડીઓ બનાવવામાં કારીગરોએ પોતાની કળા વાપરેલી તેનો એક ક્ષણમાં નાશ કર્યો. આરાસણના નગરજનો લયલીત થએલા હતાં તેમને લૂંટી લીધા, મારી નાખ્યા અને ફેટલાક નાસી ગયા. ગામને લૂંટી બાળી નાખ્યું અને આગળ ચાલ્યા ગયા. ચંદ્રાવતીનો પણ આ સમયમાં નાશ થયો. આખૂના મંદિરોને નુકશાન કર્યું. સર્વત્ર હાહાકાર વ્યાપી ગયો અને મુલક ઉજ્જડ થઈ ગયો, વસ્તી રહી નહીં. દેરાસરો ખાલી જંગલ વચ્ચે ઊભાં રહ્યાં.

હિન્દુસ્તાનને મુસલમાની વખતમાં બહુ જ સહન કરવું પડ્યું છે. હિન્દુસ્તાનના રજપુત રાજ્યો અંદરઅંદરના ઝઘડાઓને લઈ અરસપરસ લડી-ઝઘડી બહુ જ નબળા પડી ગયા હતા તેથી સામે થવાની હીમ્મત રહી નહોતી તેથી કોઈ સામે થઈ શક્યું નહીં. કોઈ એકાદ શૂરવીર રાજા સામે ધાય તો બાદચાહના બળ આગળ તેનો નાશ થતો. અગર તાબે થવું પડતું એમ ઇતિહાસ કહે છે. મુસલમાનોએ આ સ્થિતિનો લાભ લઈ સંસ્કૃતિ અને કળાનો નાશ કર્યો. લૂંટફાટ કરી ગામો સળગાવ્યાં. ખેતીવાડી પાયમાલ કરી લોકોનો નાશ કર્યો અને જે હાથમાં આવ્યા તેમને જબરજસ્તીથી વટલાવી મુસલમાન કર્યા. આ આક્રમકમાંથી આરાસણ પણ બચી શક્યું નહીં.

આરાસણમાં ચારે તરફ ટેકરીઓ, ડુંગરો અને પહાડો છે. વસ્તી રહી નહોતી. દેરાસરો ખાલી ઊભા હતાં. ત્યાં દિવસે દિવસે ઝાડી જામી ગઈ ને જંગલ થયું. તાપ, વરસાદ અને જંજામમાં જે કુદરતી આગ લાગી તેનો ધૂમાડો લાગવાથી તેમજ જંગલી લોકોએ તૂના પડેલા દેરાસરમાં

વસવાટ કર્યો હોય તેથી દેરાસરો અંદર અને બહાર કાળાં થતાં ગયાં અને આવી સ્થિતિમાં સં. ૧૩૫૬ થી ૧૬૭૫ સુધી ઊભાં રહ્યાં અને કાળાશના થર ઉપર થર જામતા ગયા. આ મંદિરોથી એક માઈલ દૂર અંબાજીનું સ્થાનક છે અને ગુજરાત મારવાડના ઘણા જાત્રાળુઓ ત્યાં આવે છે. અલાઉદ્દીન બાદશાહની પછી કેટલાક બાદશાહના વખતમાં કંઈક શાંતિનો સમય આવેલો અને અકબર બાદશાહના વખતમાં સારી રીતે શાંતિ હતી. તે વખતમાં અંબાજીની જાત્રાએ સારી રીતે યાત્રાળુ આવવા માંડ્યા. તે અને માતાજીમાં જે જનેતરો રહેતા તેમણે અંબાજીનો મહિમા વધારવા આ દેરાસરો સંબંધી ખોટી વાતો વહેતી મૂકી. જો કે અંબાજી માતા શ્રી નેમનાથ પ્રભુની શાસનદેવી છે, આચાર્ય મહારાજ શ્રી ધર્મધોવસૂરિને તે દેવી પ્રત્યક્ષ હતાં, અને સૂરિમહારાજના ઉપદેશથી વિમળશાહે આરાસણ આવી તપ કરેલું અને દેવી પ્રસન્ન થયેલાં એટલે નીચેની વાત લોકોની ઉપજાવી કાઢેલી છે એમ ચોક્કસ મનાય છે. માતાજીનો મહિમા જગતમાં જાણીતો છે, પણ જનેતર અજ્ઞાની અને વહેમી માણસોએ એવી વાત અલાવી કે-વિમળશાહને માતાજી પ્રસન્ન થયાં અને એક રાતમાં ૩૬૦ દેરાં બધાં, પછી વિમળશાહને કોના પ્રતાપે દેરાં બધાં એમ માતાજીએ પૂછ્યું ત્યારે વિમળશાહે જવાબ દીધો કે-ગુરુના પ્રતાપે. આવી રીતે દેવીએ ત્રણ વાર પૂછ્યું. તેનો તેવો જ ઉત્તર મળવાથી માતાજીએ દેરાં બાળી નાખ્યાં અને નમૂનાનાં સાડાત્રણ દેરાં રાખ્યાં. વિમળશાહ લોચરામાં થઈ નાસીને આખું ઉપર જતા

સ્થા. આવી વાત પ્રચલિત કરી અને તે વાત માતાજીના
 ગરબામાં વણી લીધી તેથી હાલ આ દેરાં જોવા આવનાર
 હજુ પણ સંભારે છે પણ વિમળશાહ ૧૧મા, ૧૨મા
 સૈકામાં થયાં. ૧૦૮૮માં તેમણે આબૂ ઉપર પ્રતિષ્ઠા કરી
 અને આરાસાણના દેરા બંધાવ્યા પછી થોડા વખતમાં એટલે
 બારમા સૈકાની અધવચ્ચ એટલે સં. ૧૧૫૦માં તેની હયાતિ
 નહોતી, આરાસાણના દેરાસરોમાં ૧૨મા, ૧૩મા ને ૧૪મા
 સૈકામાં દેરીઓમાં પ્રતિષ્ઠાઓ થયેલી છે અને અલાઉદ્દીન
 સં. ૧૩૫૬માં આવ્યો ત્યાં સુધી દેરાસરોની બહોજલાલી
 હતી. વિમળશાહ તે વખતે નહોતા તો પછી ઉપરના
 દેરાસરો બાળી નાખ્યાંની વાત બીલકુલ ખોટી અને
 ઉપજાવી કાઢેલી છે એમ ચોક્કસ મનાય છે. હાલ તો
 બાગ્રાએ આવનાર ઘણા જૈનેતરઃ ગૃહસ્થોને જ્યારે હકીકત
 સમજાવી સમજણ પાડવામાં આવે છે એટલે તે તુરત જ
 માતાજીએ દેરા બાળી નાખ્યાંની વાત ખોટી છે એમ સમજે
 છે. વળી અત્યારનાં પાંચ દેરાસરો માટે જે જગ્યા રોકાએલી છે
 તેના પ્રમાણમાં જે ૩૬૦ દેરાની વાત કહેવામાં આવે છે
 તેના માટે ઠેકલી જગ્યા રોકાય તે પણ સમજી માણસો
 વિચારી શકે છે.

કેટલાક માણસો સોનું ઠાઠી લીધા પછી જે કચરો
 રહેલો છે તેને દેરાં બળી ગયાના નિશાન તરીકે બતાવે છે
 પણ તે વાતને સમજી માણસો ગપ માને છે. જૈનેતરો
 અંબાજી પ્રત્યે સારો ભક્તિભાવ દર્શાવે છે, આસ્થા રાખે

છે અને પૂણું ઉદારતાથી તેમનું સન્માન કરે છે. વળી ચાત્રાએ પણ વારંવાર આવે છે; જ્યારે જૈનોએ આ બાબત ઉદાસીનતા સેવી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે-જૈનેતરોએ સારા વિદ્વાન માણસોને પણ ઊંધે રસ્તે દોરેલા છે. ડોક્ટર બંડારકર,* ફારબસ સાહેબ અને મહીકાંઠા ડીરેક્ટરીના બનાવનાર પણ આ મંદિરની બાબતમાં આવળે રસ્તે દોરાયા છે. તેમણે મન ફાવે તેમ લખી નાખ્યું છે. તે વખતના દેરાંની સ્થિતિ અને જૈનેતરોએ જે વાત સમજાવી તે પ્રમાણે નોંધ કરી લખ્યું છે પણ જે ઊંડા ઉતરી તપાસ કરી હોત તો તેમને પણ ખરી વાત માલૂમ પડત.

* ડોક્ટર બંડારકર કહે છે કે જે અવશેષો છે તેથી અહીં એક જમાનામાં ૩૬૦ મંદિરો હોવા જોઈએ. આ હકીકત ટેકરીઓ ઉપરનો કાટડો જોવાથી જૈનેતરોએ તેનું સમજાવ્યાથી લખી હશે પણ જે તેમણે તે અવશેષો તપાસ્યા હોત તેમજ ૩૬૦ દેરાસરો માટે કેટલી જમીન જોઈએ તે દ્રષ્ટિએ તપાસ કરી હોત તો આવું લખત નહી. ફાર્ગસ સાહેબ ધરતીકંપને લીધે મંદિરો જમીનદોસ્ત થયાનું લખે છે તે પણ જૈનેતરોના સમજાવ્યા પ્રમાણે લખેલું છે. ધરતીકંપ થાય તો પાંચ દેરાસર બીલકુલ સલામત કેવી રીતે રહે? તેથી એ વાત માનવા જેવી નથી. મહીકાંઠા ડીરેક્ટરીના કર્તા ઉપરની નોંધોના આધારે લખે છે તે પણ મલત છે. ફાર્ગસ સાહેબ અને બીજા કેવા અવળે રસ્તે દોરનાઇ ગયા છે તેનો એક જ દાખલો જે રાજમાં છે તે યસ છે. રાસમાળામાં ફાર્ગસ સાહેબ લખે છે કે “માતાજીના દેરામાં જે મૂર્તિ પૂજાય છે તે પ્રયજ્ઞ શિવની અર્ધામના અને દિમાચળ તથા મેનાની પુત્રી દુર્ગા છે” આવું લખી માતાના દેરામાં મૂર્તિ છે એમ બતાવ્યું છે પણ અંબાજી માતાજીના દેરામાં મૂર્તિ નથી. ગોખ છે અને તે ચંત્રથી વિભૂષિત છે. ગોખમાં આંગીનો શણગાર કરવામાં આવે છે એટલે મૂર્તિનું રૂપ જણાય છે.

તીર્થોદ્ધાર

જેમ માણસને ચડતી પડતી આવે છે તેમ સ્થાનોને પણ ચડતી પડતી અનુભવવી પડે છે તે પ્રમાણે આ દેરાસરોના સંખ-ધમાં પણ થયું છે. દિલ્લી ઉપર અલાઉદ્દીન પછી વંશ બદલાયા અને બાદશાહો પણ બદલાયા. તે પ્રમાણે સોલમા સૈકામાં દીલ્લીની ગાદી ઉપર અકબર બાદશાહ થયો. તેના વખતમાં હિન્દુસ્થાને કંઈક છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો; કારણ કે આ બાદશાહ હિન્દુ મુસલમાનને સરખા ગણતો. તેના રાજ્યમાં જુદા કમી થયો હતો. બાદશાહની સભામાં પંડિતો ભેગા થતાં, ધર્મની ચર્ચાઓ થતી અને તે સર્વ ધર્મને સરખા ગણતો. આ વખતે જૈનોના મહાન આચાર્ય શ્રીમદ્દ હીરવિજયસૂરિ વિદ્યમાન હતા. તેમની પ્રશંસા અને ખ્યાતિ હિન્દુસ્તાનમાં સ્થળે સ્થળે હતી તે સાંભળી અકબર બાદશાહને તેમની મુલાકાત લઈ ધર્મચર્ચા સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ.

આચાર્ય મહારાજશ્રી શ્રીહીરવિજયસૂરિ આ સમયે ગુજરાતમાં વિચરતા હતા અને ભરૂચ પાસે કાવીગંધારમાં હતા. અકબર બાદશાહે ગુજરાતના સૂબા ઉપર આચાર્ય મહારાજને મોકલવા ફરમાન મોકલ્યું અને પૂરતા બંદોબસ્તથી મોકલવા જણાવ્યું. સૂબાએ માણસો મારફત અને અમદાવાદના સધની મારફત આ હકીકત આચાર્ય મહારાજને પહોંચાડી. જિનશાસનને લાભ સમજી આચાર્ય મહારાજ બાદશાહને મળવા તૈયાર થયા અને વિદાર કયો. અમદાવાદના સૂબાએ તેઓ સુખપૂર્વક શીઘ્ર

પહેંચી શકે તે માટે સુખાસન, શીગરામ વિગેરે સાધન-સામગ્રી આપવા તૈયારી બતાવી પણ તે જૈન સાધુને ખર્ચે નહીં એમ કહી શુરુએ વિહાર ચાલુ કર્યો. કેટલીક મુદતે લાંબો પંથ કાપી આગ્રા શહેરમાં બાદશાહને મદ્યા અને જૈન ધર્મનું *રહસ્ય. સમજાવ્યું. આચાર્ય મહારાજની પાટે શ્રી વિજયસેનસૂરિ થયા અને તેમની પાટે શ્રી વિજયદેવ-સૂરિ થયા.

આરાસાણુ ઊર્ફ કુંભારીયાળથી પૂર્વમાં પોસીના ગામ છે, જે હાલમાં મોટા પોસીનાના નામથી ઓળખાય છે. હાલમાં ત્યાં પાંચ દેરાસરો છે અને જૈનોની વસ્તી ૧૫ થી ૨૦ ઘરની છે. આ ગામ પહેલાં મોટું હતું અને જૈનોની વસ્તી મોટા પ્રમાણમાં હતી. આ ગામ અત્યારે ઠાકેરના તાબામાં છે અને ઇડર રાજની હદમાં આવેલ છે.

આચાર્ય મહારાજ વિજયદેવસૂરિ વિહાર કરતા કરતા પોસીનામાં આવ્યા. જૂના પુસ્તકોના આધારે આરાસાણુ તીર્થની શોધ કરવા પ્રયાસ આરંભ્યો અને તપાસ કરી દેરાસરો શોધાવ્યા. પોસીનાથી જૈનો સાથે, આરાસાણુ આવ્યા. દેરાસરો ઊભેલાં જોઈને અને તેમની કરુણ સ્થિતિ જોઈ આશ્ચર્ય અને ખેદ અનુભવ્યો. જંગલમાં પ્રતિમાળ વગરનાં કાળા મેશ જેવા રંગે રંગાએલાં દેરા જોયાં અને

* અકબર બાદશાહ અને હીરવિજયસૂરિ તેમજ મુનિરાજશ્રી વિદ્યા-વિજયજીએ લખેલ “ સૂરીશ્વર ને સત્રાટ ” નામના પુસ્તકમાં વિસ્તાર-થી મુલાકાતની અને જૈન તીર્થોના પટા મદ્યાની હકીકત છે.

આ તીર્થનું પુનઃ સ્થાપન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આબુ-બાબુના જૈન સંઘોને ખોલાવી ભેગા કર્યા. યોગ્ય પ્રબંધ કરી, પંડિત કુશળસાગરને બલામણુ કરી. કામ ચાલુ થયું. દેરાસરો અંદર અને બહારથી સાફ કરવામાં ઘણો જ ખર્ચ થાય તેવું હતું તે બની શકે તેમ નહીં જણાવાથી ફક્ત દેરાસરોની અંદરના ગભારા અને સમામંડપ સાફ કરાવી, રંગ કરાવી સં. ૧૬૭૫ માં નવા પ્રતિમાશ્રીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સં. ૧૬૭૫ માં પ્રતિષ્ઠા થઈ તેના લેખ મોટા દેરામાં શ્રી મહાવીરસ્વામીના દેરાસરમાં અને પાશ્વનાથના દેરાસરમાં ભગવાનની પલાંઠી નીચે છે. આ રીતે તીર્થ ચાલુ કરવામાં આબુ. આ વખતે આરાસાણુ ઉજ્જડ હતું. ચંદ્રાવતીનો નાશ થએલો હતો તેમજ પોસીના સિવાય બીજું નજીકમાં મોટું ગામ નહિં હોવાથી આ આરાસાણુ તીર્થની બાળવણી પોસીના જૈન સંઘને સોંપવામાં આવી. અત્યારના જેવી તે વખતે મુસાફરીની સગવડ નહીં હોવાથી બત્રાણુ ઘણા જ થોડાં આવતાં. અંબાશ્રીમાં જે બત્રાણુ આવે, તેમાં જે જૈન હોય અને બાણુતા હોય અમર દેરાસરોની ખબર બાણુવામાં આવે તે દર્શન કરવા જરૂર આવતા. પોસીના ગામ બાર ગાઉ દૂર હતું અને જંગલમાં રસ્તો વિકટ હોવાથી વખતોવખત પૂરતી દેખરેખ રાખવાનું બની શકે તેમ હોય નહિ-અમર મંચે તે કારણસર ઘણા વરસના પોસીના-વાળાના વહીવટ બાદ અહીંનો વહીવટ શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ, મુંબઈવાળાના હાથમાં ગયો હોય તેમ જણાય છે, અને પછી અમહાવાદના નરરશેઠે પણ અહીંનો વહીવટ કરેલો છે,

પણ રસ્તાની વિકટતાને અંગે પૂરતા પ્રમાણમાં જાત્રાળુને અભાવ અને દેરાસરની શોચનીય સ્થિતિ હોવાથી આવક પણ પૂરતી થતી નહીં અને તેમ હોવાથી સંગવડનો અભાવ હોય તે દેખીતું છે. છેલ્લા વખતમાં દાંતા મામના સંઘનો વહીવટ હતો અને એકાદ પૂજારી અહીં રહેતો.

જાત્રાળુને ઉતરવા માટે ધર્મશાળા પહેલાં અહીં હતી કે નહીં તેનો કંઈ આધાર મળતો નથી પણ કેટલાક જૂના માણસોના કહેવાથી જણાય છે કે અમદાવાદના શેઠ મનસુખભાઈ ભગુભાઈએ સં. ૧૯૫૭માં જૂની પડી ગએલી ધર્મશાળા હતી ત્યાં ફરી ધર્મશાળા બાંધી. આ ધર્મશાળા અત્યારે મોજુદ છે. ધર્મશાળાની પશ્ચિમ દિશાએ થોડે દૂર એક જૂનો કુંડ છે, તેને પણ ધર્મશાળા બાંધતી વખતે દૂરસ્ત કરાવેલો છે.

ધર્મશાળાની પૂર્વમાં—ધર્મશાળાની નજીક ઉત્તરદક્ષિણ કોટની દીવાલ છે, અને તે ધર્મશાળાની પાછળના ભાગમાં થોડે દૂર જઈ ખૂણા પાડી, પૂર્વ દિશા તરફ વાળી છે અને શાન્તિનાથના દેરાસરની આગળ લાવવાનો વિચાર હશે. પણ દીવાલ અધૂરી રહેલી છે. આ દીવાલ જૂનો કોટ ને મોટા દેરાની પશ્ચિમથી દક્ષિણ તરફ ટેકરીઓ ઉપર બાય છે તેની બરાબર સામે છે. આ દીવાલ કોણે ક્યારે બાંધી તે જાણવામાં આવ્યું નથી.

સં. ૧૯૬૦ના આસો મહિનામાં આ પુસ્તિકાના લેખક અંબાણ આવેલ અને કુંભારીયાણનાં દર્શન કરવા અંબાણથી

કુંભારીયા ગયેલા. દર્શન કર્યા બાદ દેરાસરોનાં સ્થિતિ જોઈ અફસોસ થએલો. દેરાસરો અંદર અને બહાર કાળાં હતાં. કારિગરી પણ કાળી થઈ જવાથી કંઈ સમજાતું નહોતું. પૂજારી એક હતો તે દર્શન કરાવતો. ધર્મશાળા નવી હતી. દેરાસરો તરફ આવવાના રસ્તા ઉપર ઉત્તર બાજુ એક દરવાજો હતો અને બીજો દરવાજો પશ્ચિમ બાજુ મહાદેવનું દેરાસર મૂકીને હતો. આ દરવાજા હાલ નથી. તેના પથરો પણ કોઈ લઈ ગયું હોય છે.

સં. ૧૯૫૭ માં ધર્મશાળા થઈ ત્યારપછી જાત્રાળુ આવતા અને અહીં રહેતા. કોઈક વખતે સંઘ પણ આવતા. ઇડર વઠાલીનો સંઘ પચીશ-ત્રીશ વરસ પહેલા અહીં આવેલો હતો પણ રસ્તાની અગવડતા અને વિકટતા હોવાથી બીજા તીર્થોના પ્રભાવમાં સંઘો અને જાત્રાળુ બહુ જ ઓછા આવતા.

જીર્ણોદ્ધાર

હાલના વર્તમાન સૂરિસમ્રાટ આ. શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ મારવાડમાં વિચરતાં વિચરતાં જામના સંઘ સાથે સં. ૧૯૭૬ ની સાલમાં કુંભારીયાળ પધાર્યા અને દેરાસરોની યોગ્યનીય સ્થિતિ જોઈ; કારણ કે સં. ૧૯૭૫ માં મહારા અને સભામંડપ સાફ કરાવેલા તેને પણ ત્રણસો વરસ થઈ ગયેલા અને દેરાસરો છસો વરસથી જંજલમાં ઉભાં રહેવાથી તાપ, વરસાદ અને જંજલના ધૂમાડાથી કાળાં થઈ ગયેલાં. કેટલાક ઘાંભલા હલી ગયેલા અને દેરાસરો જીર્ણ થયેલા; કારણ કે સં. ૧૯૭૫ પછી પણ આ દેરાસરોમાં

કંઈ પણ રીપેરકામ કરાવેલું નહીં. આવા પ્રભાવિક ને લબ્ધ જિનાલયોની આવી સ્થિતિ જોઈ સૂરિમહારાજને ઘણું દુઃખ થયું અને જૈન સંઘ પાસે જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

અમદાવાદમાં સમગ્ર હિન્દુસ્તાનના રવેતાંખર મૂર્તિ-પૂજક સંઘની પેઢી છે. તે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના નામે ઓળખાય છે. આ પેઢીની શાખાઓ પાલીતાણા, તારંગજી ને શિખરજી વિગેરે ઘણે સ્થળે છે અને સુંદર રીતે વહીવટ કરે છે. આ પેઢીમાં સમગ્ર હિન્દુસ્તાનના પ્રતિનિધિઓ છે અને અમદાવાદના શ્રીમંત ગૃહસ્થો સ્થાનિક પ્રતિનિધિ તરીકે વહીવટ ચલાવે છે. તે સાથે જીર્ણોદ્ધાર, જીવહયા, સીઝાતા જૈનોને મદદ વિગેરે વિગેરે ઘણા ઉપયોગી ખાતાઓને સંભાળે છે.

આ. શ્રી વિજયનેમિસૂરિ મહારાજે તે વખતના વહીવટ-કર્તા દાંતાના જૈન સંઘને અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના સ્થાનિક વહીવટ કરનાર શેઠીઆઓને આરાસાણુ જીર્ણ કુંભારીયાજીમાં લેગા કરી સં. ૧૬૭૬માં વહીવટ દાંતા સંઘ પાસેથી લઈ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને સોંપાવ્યો અને જીર્ણોદ્ધારનું કામ શરૂ કરવા સૂચના કરી.

પેઢીએ વહીવટ હાથમાં લઈ શાખા પેઢીની સ્થાપના કરી. પેઢી માટે સારું મકાન ખંધાવવાનું શરૂ કર્યું. પૂરતા માણસોની સગવડ કરવામાં આવી. સારા હોશિયાર કારીગરો ખોલાવવામાં આવ્યા. આરાસજીની ખાણમાંથી આરસ કઢાવવા સાંઝ્યા અને થાંભલા, પાટ વિગેરે જે જે કાઢી

નાખવા જેવું લાગ્યું તે કાઢી નાંખી નવા નંખાવવા શરૂ કર્યો. અંદર ને બહાર સાફ કરાવવાનું ચાલુ થયું. સેંકડો મજૂરો કામ કરવા લાગ્યા. જંગલ દૂર કરાવવામાં આવ્યું. આ છોર્ણોદ્ધારનું કામ ત્રણ વરસ ચાલ્યું. પેઢીએ જોઈતી સગવડ માટે નામદાર શીરોહી દરબાર અને નામદાર દાંતાના રાણા-સાહેબની મદદ માગી અને તે મદદ તેમણે ખુશીની સાથે આપી એટલે છોર્ણોદ્ધાર માટે જોઈતો સામાન વિગેરે જકાતથી મુક્ત રહ્યાં. ત્રણ વરસ છોર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલ્યું અને દેરાસરો નવા જેવા થઇ દીપવા લાગ્યાં-જાત્રાગુ માટે નહાવા ધોવાની, કપડાંલતાની, સેવા-પૂજની સગવડ કરી, વાસણ ગોઠડાંની ગોઠવણ કરી અને તીર્થની જાહેજલાલી વધી. સં. ૧૯૯૦ ની સાલમાં જૂના ધ્વજ-દંડ બિતારી વિધિપૂર્વક નવા ચડાવવામાં આવ્યા. છોર્ણોદ્ધારના કામમાં પેઢીએ લાખેઃ રૂપીયાનો ખર્ચ કર્યો.

છોર્ણોદ્ધાર થવાથી જાત્રાગુની આવક વધી. સાધુ સાધ્વી પણ પહેલા કરતાં વિશેષ આવવા લાગ્યા. સ્થળની રમણિકતા વધી.

આબુબાબુ મુંદર પહાડ, જંગલ અને તેમાં મુંદર કારીમરીવાળા મુરમ્મ દેરાસરો, જિનેશ્વર ભગવાનની અદ્ભુત તેજસ્વી પ્રતિમા છોર્ણોદ્ધાર અને હવાપાણીની ઉત્તમતાથી જાત્રાગુના મનને જે શાન્તિ અને સ્વસ્થતા જોઈએ તે અહીં મહેજે ઉત્પન્ન થાય છે. અંબાલુમાતાજીની જાત્રાએ દરસાલ હજારો જાત્રાગુ આવે છે. તે તમામ જૈન અને

જેનેતરો આ દેરાસરોની કોતરણી અને સુંદરતા જોવા આવ્યા સિવાય ભાગ્યેજ રહેતા હશે.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની અહીંની પેઢીમાં મુનીમ, પૂજારી વિગેરેનો પૂરતો બંદોબસ્ત છે. જાત્રાળુને કોઈ જાતની સેવા-પૂજામાં તેમજ રહેવા માટે હરકત ન પડે તેની પૂરતી કાળજી રખાય છે. પાંચ દેરાસરોમાં નિયમિત દરરોજ સેવા-પૂજા થાય છે અને સાંજે આરતી ઉતરે છે. જાત્રાળુ સેવા-પૂજાનો, આરતીનો સારી રીતે લાભ લે છે. સં. ૧૯૯૭ ની સાલથી હડાદ અને દાંતાના શ્રદ્ધાળુ જૈન ભાઈઓની મદદની શુભ શરૂઆતથી અત્રે ધર્મશાળાના મકાનમાં જૈનભાઈઓ માટે લોજનશાળા ખોલવામાં આવી છે. આ લોજનશાળાનો વહીવટ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી હસ્તક છે. જરૂરજોગા રસોયા ને ચાકર રાખી મુનીમની દેખરેખમાં આ લોજનશાળા ચલાવવામાં આવે છે અને તેનો લાભ જાત્રાળુ જે આવે છે તે સારા પ્રમાણમાં લે છે. મુનિ મહારાજો તથા સાધ્વી સમુદાયને પણ લોજનશાળા થવાથી ખાસ અગવડ પડતી નથી. લોજનશાળામાં જમવાનો કંઈ ચાર્જ નથી. જાત્રાળુ જે કંઈ મદદ તરીકે આપે છે તેથી લોજનશાળા ચાલે છે. વળી તીથી ભરાવવાનું કામ ચાલુ છે. તીથીના રૂ. ૫૧) રાખેલ અને તેવી ઘણી તીથીઓ ભરાણી છે. સખત મોંઘવારીના લીધે સં. ૨૦૦૨ માં તીથીની રકમ રૂ. ૨૦૧) ઠરાવવામાં આવી છે. અને તેવી રકમોની પણ કેટલીક તીથીઓ ભરાણી છે. લોજનશાળાની સગવડ થવાથી જાત્રાળુઓને પણ

આરામ રહે છે. અને ઘણાખરા બે અગર ત્રણ દિવસ જાત્રાનો લાભ લઈ શાન્તિ મેળવે છે. દિવસે દિવસે જાત્રાળુની સંખ્યામાં પણ સારો વધારો થયો છે. સંઘ બાગ્યે જ આવે છે કારણ કે અહીં આવવામાં ખર્ચ વિશેષ થાય છે. પાંચ છ વરસ ઉપર ઉજ્જૈનના સંઘની રેપેશીયલ નીકળેલી તેમને આખૂરૌડ સ્ટેશનથી કુંભારીયાણ આવવાનો ઈરાદો હતો પણ મોટરભાડું અને મુંડકામાં જ ભારે રકમ આપવી પડતી હોવાથી અહીં ન આવતાં બીજે ચાલ્યો ગયો. સં. ૧૯૦૧ના કારતક માસમાં પાલનપુર રાજ્યના મોરૈયા ગામનો સંઘ મુનિ મહારાજ શ્રી દેવવિમળજીના ઉપદેશથી આવેલો તેમાં ૭૦ માણસ હતાં અને ત્રણ દિવસ રહેલા હતા. તે સિવાય છેલ્લા વીશ વરસમાં કોઈ સંઘ આવેલો નથી.

અહીં જે સાધુ સાધ્વી આવે છે, તે ગુજરાતમાંથી હાંતા અને હડાદના માર્ગો અને આખૂ રૌડ(ખરેડી)થી સીધા સડકે આવે છે. વિહાર ઘણા લાંબા છે. આખૂ રૌડના રસ્તે રાતે રહેવાની સગવડની ધર્મશાળા છે. હાંતાના રસ્તે હાંતાથી ત્રણેક ગાઉ છેટે ચોકી છે તેમાં રાત રહી શકે છે. હડાદથી આવવાનો રસ્તો સારો નથી. બધા રસ્તા ડુંગરો અને ઝાડીથી ભરપૂર છે, પણ કંઈ બીક નેવું નથી. અહીં હાલમાં જાત્રાળુની વધતી જતી સંખ્યાને લીધે હાલ જે ધર્મશાળા છે તે પૂરતી નથી. કેટલીક વખત બહુ જ અગવડ પડે છે તેમજ કેઈ સંઘને આવવાનો વિચાર થાય તો પણ ઉતરવાની પૂરતી સગવડ નથી. જે ધર્મશાળા છે તે પણ નાની છે અને તેમાં પાછળનો ભાગ લોજનશાળામાં રોકાયેલો છે. જ્યારે ઉનાળાની

મોસમમાં ઠંડી હવાને લીધે જાત્રાળુ સારા પ્રમાણમાં આવે, સાધુ-સાધ્વી આવે તે વખતે બધાંની સગવડ સારી રીતે કરવી તે પેઠીના વહીવટ કરનારને સુરકેલ સવાલ થઇ પડે છે. તેથી બીજી આધુનિક સગવડવાળી ધર્મશાળા તુરતમાં કરાવવાની જરૂર છે. જીર્ણોદ્ધાર વખતે ધર્મશાળા કરાવવાની હતી, તેના માટે જોઈતી સામગ્રી પત્થરા ઇંટોની તજવીજ થએલી અને પાયા ખોદાવેલા પણ તે કામ બની શક્યું નહીં. અનેઈટ વાડો અને પત્થરો રફેરફે થાય છે. ગાદલાં ગોદડાંની પણ વધારે જાત્રાળુ આવતાં અડચણ પડે છે. પણ તે કરાવવાની તજવીજ ચાલુ છે એમ જાણવામાં આવેલ છે.

પાણીની સગવડ પણ પૂરતા પ્રમાણમાં નથી. શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનના દેરાસરની આગળ નીચાણમાં એક કૂવો છે. તેનું પાણી સારું છે પણ તે દૂર પડે છે. જીર્ણોદ્ધાર વખતે કૂવો કરવનો હતો તે કામ પણ બંધ રહેલું છે. અને કૂવા માટે કરેલો ખાડો પુરાતો જાય છે. પાણીના અભાવે બગીચો પણ સારો મોટો બધા દેરાસરોમાં પૂરતા પ્રમાણમાં કૂલ પહોંચે તેવો થઈ શકતો નથી.

અત્રે મહાવીરસ્વામી અને શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દેરાસરોની વચમાં ચોક છે તે મૂકી ઉત્તરાદા બારનું મકાન છે તે જીર્ણોદ્ધાર વખતે બંધાવેલું છે અને તેમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી છે. તેના મેડા ઉપર ત્રણ ઓરડા અને અગાસી છે અને એક ઓરડી છે. ઓરડામાં જાત્રાળુ તથા સાધુ સાધ્વી ઊતરે છે. ઓરડીમાં શ્રી મણી-

ભદ્ર મહારાજનું સ્થાનક છે. આ તરફના જંગલી લોકો તેમજ અહીં રહેનાર માણસોની તેમના પ્રત્યે ભારે આસ્થા છે. તેમની પણ રોજ પૂજા આરતી થાય છે. પેઢીમાં નીચે ઓસરીમાં ઓફિસ છે અને ઓરડામાં વાસણ તથા પરચુરણ સામાન રાખવામાં આવે છે. પેઢીની બાજુમાં આથમણી તરફ ખડકીમાં જવાનો દરવાજો છે. તે ખડકીમાં જે મકાનો છે તે પેઢીના છે અને તેમાં નોકરોને રહેવાની વ્યવસ્થા છે. પેઢીના ચોક્કમાં પાણી ગરમ કરવાની ઓરડી છે અને તે જ ઓરડીમાં પુરૂષોને નહાવા માટે કામચલાઉ ગોઠવણ છે. બહેનોને નહાવા માટે સગવડ નહીં હોવાથી એક છીંડીમાં આગળ પડદો બાંધી દેવામાં આવ્યો છે. ત્યાં બહેનો નહાય છે પણ પાણીની ઓરડી, પાણી ગરમ કરવા તથા બાઈઓ અને બહેનોને નહાવા માટે પેઢીએ સારી ગોઠવણ કરવાની જરૂર છે. ખડકી અંદર અને બહાર બીજી બે ઓરડીઓ છે તે નોકરોના રહેવાના કામમાં આવે છે. શાન્તિનાથના દેરાસરની નજીકમાં પેઢી તરફથી બંધાવેલ એક પાકી પરબડી છત્રીબંધ છે જેમાં પારેવાંને હમેશાં ઢાણા નાખવામાં આવે છે. એક મકાન થોડા વખત ઉપર દાંતા દરબાર સાહેબ તરફથી ધર્મશાળાની દક્ષિણ બાજુ બંધાવેલું છે. તે બંગલાના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં દરબાર સાહેબ આશ્રિત એક મહારાજ આત્મારામજી રહે છે અને દરબાર સાહેબશ્રી કૌંઠક વખત ત્યાં આવે છે. દાંતારાજ્યના અધિકારી વર્ગ વારંવાર તેમની પાસે જાય-આવે છે. બંગલાના મકાનની આસપાસ નાનો બગીચો કરી તેને વાંસની વાડ કરેલી

છે. ખંભલાની દક્ષિણ તરફ એક મહાદેવનું મંદિર છે તે મહાદેવને લોકો કુંભેશ્વર મહાદેવના નામે ઓળખે છે. આ મહાદેવના મંદિરનો ઘાટ નીચે મોટા દેરાસરને કંઈક અંશે મળતો આવે છે. અધૂરું રહેવાથી અગર પડી જવાથી ઉપરનો ભાગ પાછળથી કરેલો જણાય છે, તેનાથી પશ્ચિમે થોડે દૂર એક હનુમાનજીની દેરી છે.

હાંતા ભવાનીમઠનું રાજ

આ રાજ જોડે આ તીર્થનો હાલમાં સંખંધ છે તેથી તે રાજનું ટૂંક વર્ણન અહીં અસ્થાને ગણાશે નહીં. મહીકાંઠા ડીરેક્ટરીમાં તથા ખીજા પુસ્તકોમાં એમ જણાવેલું છે કે-હાંતાના હાલના દરબારના વડવા નગરઠક્કા જે સીંધમાં આવેલું છે ત્યાંથી આરાસાણના ડુંગરોમાં આવેલા અને ચોદમા સૈકાની શરૂઆતમાં ગળખર નામનો પર્વત, જે માતાજી પાસે છે ત્યાં રહી, સં. ૧૩૨૫ માં તે વખતના કેદારસિંહ નામના ઠાકોરે તરસંગ જે હાલમાં હાંતા રાજ્યના તાબામાં છે ત્યાં ગાદી સ્થાપી અને સં. ૧૬૦૦ ની સાલમાં, હાંતા ગામ વસાવી ત્યાં ગાદી સ્થાપી.

આ હાંતા ગામ હાલ હાંતા ભવાનીગઢ એ નામથી ઓળખાય છે. તે કુંભારીયાણીથી દસ ગાઉ દૂર દક્ષિણમાં આવેલું છે. તેના ફરતા ડુંગરો છે. હાંતા ભવાનીગઢથી અંબાજી આવવા માટે ડુંગરોમાં પાકી સડક છે અને ત્યાં હાલમાં મોટર સરવીસ ચાલે છે, આ ગામમાં હાલમાં પ્રવે. જૈનોનાં દસ પંદર ઘર છે. તે સિવાય દિગંબર

જૈનોનાં થોડાં ઘર છે. બંને ફીરકાના દેરાસરો છે. પ્રવે-
તાંબર જૈનોનું દેરાસર કુંભારીયાળના દેરાસરોના લુહો-
દાર વખતે રીપેર કરી રંગકામથી સુશોભિત બનાવેલું
છે. આ ગામમાં આસરે ૨૦૦૦ માણસોની વસ્તી હશે.
રાજગાદી હોવાથી, મહેલ, બંગલા, બગીચા વિગેરે હોવાથી
જામની શોભા સારી જણાય છે. હાલમાં રાજ ઉપર
મહારાણા સાહેબ શ્રી સર ભવાનીસિંહજી સાહેબ કે. સી.
એસ. આઈ, રાજ્ય કરે છે. રાજા બલા અને ધર્મીષ્ઠ છે.
માતાજીના ભક્ત અને હયાતુ વૃત્તિના છે. દાંતા રાજનો
મુલક ધણોખરો કુંજરામાં છે અને વસ્તી મોટા ભાગે
અભણ, અજ્ઞાની અને જંમલી લોકોની છે. રાજના પાંચ
મહાલ પાડેલા છે. તેમાં મહાલકારી અને પોલીસ
થાણું રહે છે. મોટા જામોમાં ગુજરાતી ચાર ધોરણ
મુખીની સ્કૂલો છે. દાંતામાં ગુજરાતી સાથે ઇંગ્લેજી પ્રાય-
મિક ડેળવણી મળે તેવી ગુજરાતી સાત ધોરણની સ્કૂલ છે.

રાજમાં કુંજરાની વચ્ચેના મેદાનોમાં ખેતી થાય છે
તેમજ હડાદ વિગેરે કેટલાક જામી મેદાનમાં ખેતી થાય છે.
હડાદ અને બામણોદ વચ્ચે મોટું તળાવ છે. તેના પાણીથી
કેટલીક જમીનમાં પીતથી ખેતી થાય છે. ગામડાઓમાં કાચા-
પાકા ફુવાથી પણ ખેડૂતો ખેતી કરે છે. મુખ્ય પાક જુવાર,
બટી, મકાઈ, ઘઉં અને ચણાનો છે. તેમાં રાજ ભાગ છે,
જંગલમાંથી વાંસ, વળીઓની નીકાશ થાય છે. તેમજ જંમ-
લની બીજ આવક આવે છે. જઠાતની આવક આવે છે, પણ
મુખ્ય આવક અંબાળ માતાજીની છે.

અંબાળ માતાળ

કુંભારીયાળનાં દેરાસરોથી પશ્ચિમ બાળુ એક માઈલ છેટે આબૂ રોડ જવાના રસ્તા ઉપર માતાળનું મંદિર છે. તે ઘણું જૂનું હોય એમ કહેવાય છે. તેની આસપાસ યાત્રાળુઓને ઉતરવા ઘણી ધર્મશાળાઓ ભાવિકજનો તરફથી અંધાવેલી છે. માતાળના મંદિરમાં જવાના મુખ્ય દરવાજે પોલીસનું થાણું છે. તે મૂકી ચોક આવે છે. ત્યાંથી પગથિયાં ચડી જવાય છે. ચોકમાં માતાળમાં આવતી જતી ચીજ વસ્તુ માટે દરબારી કોઠાર છે. પગથિયાં ઉપર આરમ્મ જડેલો ચોક છે ને સામે આયમણા બારનું માતાળનું મંદિર છે. બારણું ચાંદીના પત્રે મઢેલા કમાઠવાળું છે. સભામંડપ બહુ જ નાનો છે. તેમાં ચાંદીના પત્રે મઢેલા વાઘ માતાળની બરોબર સામે મૂકેલા છે અને છતમાં ઘણી જ ઘંટડીઓ બાંધેલી છે. તે આરતી વખતે જાત્રાળુ વગાડે છે. ગભારામાં માતાળનો ગોખ છે. તેમાં મૂર્તિ નથી પણ પૂજારી જુદા જુદા દિવસોએ માતાળના વાહનરૂપ વાઘ, હાથી, કુકડો ગોઠવી તેના ઉપર કપડાં અને ફૂલથી આંગી બેવી સરસ બનાવે છે કે મૂર્તિ હોય એમ માલૂમ પડે. બારીકાઈથી જોનારને ખબર પડે કે-મૂર્તિ નથી. બ્રાહ્મણ અને ખાસ જાણકાર માણસ સિવાય બીજાને ગભારામાં પૂજા કરવા જવાની મનાઈ છે. પૂજા કરવા જનારને-માતાળની પાવડીની પૂજા કરવાની હોય છે ભટલ કે જેઓ-સીદ્ધપુરના બ્રાહ્મણ છે, અને વંશપરંપરાથી પૂજા કરે છે. તે કુટુંબના માણસો પૂજારી તરીકે કામ કરે છે. આ ભટલને ઈજારાની રકમ દરબારશ્રીને ભરવી પડે છે.

અને તેના બદલામાં માતાજીની પૂજા કરવાનો અને જાત્રાળુને ભયો કરવાનો હક તેને પણ છે. માતાજીની આગળ નાણું, રોકડ, કપડાં કે ચીજવસ્તુ જે આવે તે દરબારી કોઠારમાં જાય છે. તેના બન્દોબસ્ત માટે ગભારાની પાટ ઉપર એક દરબારી માણસ અને એક પૂજારી એમ બે માણસ કાયમ બેસે છે.

દરબારી માણસને આવક સંભાળવાની હોય છે. ભટજીનો માણસ પૂજારી જાત્રાળુને ચાંદલા કરી પ્રસાદ આપે છે અને ભયો કરાવવા ભટજી પાસે જવાની સૂચના કરે છે. ભટજી પાસે જાત્રાળુ જાય છે, અને ભયો (કુંકુનાં થાપા) કરાવી શક્તિ પ્રમાણે ભટજીને આપે છે. ભટજીના મહાન પાસે બટુકભેરવ-તું સ્થાનક છે. મુખ્ય દરવાજા સિવાય માતાજીના મંદિરમાંથી પૂર્વ તરફ નીકળવાનો દરવાજો છે. તે રસ્તે જતાં આગળ માનસરોવર ચારે તરફ પત્થરથી બાંધેલું છે અને પવિત્ર થવાના હેતુથી જાત્રાળુ તેમાં નહાય છે. આ માનસરોવર ઘણું ઊંડું છે, અને તેમાં કેટલીક વખત અકસ્માત થાય છે. પાણી સ્વચ્છ રહેતું નથી, માટે તેમાં પાણી સ્વચ્છ રહે તેવી ગોઠવણ કરવાની જરૂર છે. માતાજીના મુખ્ય દરવાજા બહાર મોઢી લોઢાની આઠદસ દુકાનો છે. તે સિવાય બ્રાહ્મણો, રાજ્યના નોકરો વિગેરે ધર્મશાળાની આબુખાબુ રહે છે.

જાત્રાળુ દરસાદ હજારોની સંખ્યામાં આવે છે. પુનમ ઉપર સંઘ આવે છે. ચૈત્રી અને ભાદરવી પુનમો ઉપર હજારો માણસોના મોટા સંઘ આવે છે તે વખતે, અને

આસો મહિનાની નવરાત્રિમાં પુનમ સુધી ભરતી ઘણી હોવાથી ઘણા માણસોને ધર્મશાળામાં ઉતરવાની જગ્યા મળતી નથી. જત્રાળુઓ માટે ધર્મશાળાઓમાં ઉતરવા સિવાય બીજી કંઈ સગવડ હોતી નથી. મોદીને ત્યાંથી વાસણ, સીધું લાવવું પડે છે. ગોદડાં બાહેથી આપવાનો ઇન્કારો છે અને ત્યાંથી ગંધાતાં ગાભાવાળા ગોદડાં મળે છે.

માતાળ આવનાર જત્રાળુ. કોટેશ્વર, કુંભારીયાળ અને ગળખર જરૂર જાય છે. કોટેશ્વર માતાળથી પૂર્વમાં પાંચ માઈલ દૂર છે. ત્યાં પર્વતમાંથી પાણીનું ઝરણુ આવે છે, જે સીધધપુર પાસેની સરસ્વતી નદીનું મૂળ છે. ઝરણુનું પાણી પહવાને માટે નાનો કુંડ છે. તેમાં જત્રાળુ નહાય છે અને બાજીમાં આવેલા શંકરના મંદિરમાં અને વસિષ્ઠ આશ્રમમાં ફરી પાછા વળે છે. ત્યાંથી કુંભારીયાળનાં જિનાલયોમાં આવે છે. અને ચાર માઈલનો થાક ઠંડકમાં ખેસી ઉતારી, દેરાસરોનાં દર્શન કરી કોરણી જોઈ ચક્રિત થાય છે. ત્યાંથી માતાળ જાય છે. ગળખર પહાડ માતાળની સામે પશ્ચિમ તરફ, જે માઈલ ઉપર છે અને ચડાવ સખત છે. માતાળમાં દરબાર સાહેબે બંધાવેલો બંગલો છે. તેમાં રાણાળ માતાળ આવે ત્યારે ઉતરે છે. સિવાય એક રકુલનું મકાન અને લાઈ-બ્રેરી-અમદાવાદના ભુલાભાઈ પંચાલની બંધાવેલી તેમની ધર્મશાળા પાસે છે. માતાળમાં આખૂરોડ તરફથી આવતા જત્રાળુઓ માટે નાકું છે. ત્યાં મહાલક્ષ્મીની ઓફિસ છે અને અમલદારોને ઉતરવાનું મકાન તથા ઘોડાર છે. મકાનની પાછળની બિચી ટેકરી પર હાલમાં અમદાવાદના

શેઠ કુર્મોદાસ લસ્કરીએ પોતાને જવા આવવાના સમયે રહેવા માટે મોટું મકાન બંધાવ્યું છે. બીજું એક મકાન તેની સામે થોડે દૂર રસ્તા ઉપર છે. તે હરબારી મેમાન પરાણા આવે તેને ઉતરવા માટે છે અને એક બાજુ દાકતર રહે છે. મકાનના એક રૂમમાં હવા-ખાનું છે. તે સિવાય માતાજીમાં ઇલેક્ટ્રીકલાઈટ છે. પાણી માતાજીમાં ફેરાની સામે મોટી વાવ છે તેનું તેમજ ફૂવા-જોનું વપરાય છે.

માતાજી અને કુંભારીયા આવનાર દરેક જાત્રાળુ પાસે હાંતાના રાજા મુંડકું (૪૨) લે છે. આ મુંડકાનું ધોરણ એક નથી તેમજ તેમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થયાં જ કરે છે. પહેલાં જોણું લેવાતું* તેમાં વધારો થતો થતો રૂ. ૧-૧૫-૯ લેવાતા. અને સીઝો, બાદાણો, બારોટો પાસેથી રૂ. ૦-૧૪-૬ લેવાતા તેમાં સં. ૨૦૦૧ ની સાલમાં વધારો કર્યો છે. માતાજીથી કુંભારીયાળ જનાર પાસેથી ૦-૦-૬ લેવાતી તેમજ કોટેશ્વર અને ગળ્બર જનાર જાત્રાળુ પાસેથી ૦-૧-૦ બુદ્ધા લેવાતા તે બંધ કરી હાલમાં રૂ. ૨-૧-૦ અને રૂ. ૧-૦-૦ લે છે. એક દિવસનું બાળક હોય તેનું પણ મુંડકું લેવાય છે. નાકાને વાંસનો ઝાંપો છે અને સામે મોટર સ્ટેન્ડની બાજુમાં મુંડકાની ટીકિટ જોદ્ધિસ છે. મોટરમાં અગર પગ રસ્તે આવનાર દરેક જાત્રાળુને સોથી પહેલાં આ મુંડકાજોદ્ધિસની બારીએ હાજર થવાનું હોય છે

* રાસમાળા બામર, વિભાગ ૩, પાના ૧૮૨ માં મુંડકાનો રૂ. ૧-૦-૦ લેવાતો એમ જતાલેલું છે.

અને ત્યાં પૈસા ભરી ચીઠ્ઠી લેવામાં આવે છે. આ ચીઠ્ઠીમાં કેટલા પૈસા લીધા તે લખવામાં આવતું નથી. મથાળે સાતાણ, કોટેશ્વર, કુંભારીયાણ અને ગખ્ખર ગઢની જાત્રા માટે લખેલું હોય છે. બીજા રસ્તેથી આવનાર જાત્રાળુએ પણ નાકે આવી મુંઠકા ચીઠ્ઠી કઢાવવી પડે છે. મુંઠકા ખારીએથી જે ચીઠ્ઠી મળી તે લઈ, જાત્રાળુ નાકના ઝાંપે આવે છે. પહેરાવાળો ચીઠ્ઠી લઈ કારકુનને આપે અને માણસો ગણી જવા દે છે. દાંતાની રૈયત તેમજ જેને દર-ખારશ્રી તરફથી મુંઠકામાં માફી મળી હોય તેને મુંઠકાની ચીઠ્ઠી લેવાની રહેતી નથી.

આવવા-જવાના રસ્તા

કુંભારીયાણ આવવા માટે મુખ્ય રેલ્વે સ્ટેશન આખૂ-રોડનું છે અને ત્યાં ઉતરી આવવા માટે પાકી સડક છે અને મોટરો દોડે છે. આ સડક સીરોહી અને દાંતા રાજની હદમાં નીકળી છે. આખૂરોડ સ્ટેશનના યોગાનમાં અંબાણ તથા કુંભારીયાણ તરફ આવવાની અને આખૂમાઉન્ટ ઉપર જવાની મોટરો ભરી રહે છે. તે બંને મોટરોની ટીકીટો જુદીજુદી ઓફિસેથી મળે છે. અંબાણ તરફ આવવાની મોટરો એક પારસીની માલિકીની છે અને બંને રાજવાળા પાસેથી તેણે કંટ્રાક્ટ રાખેલો છે અને સડક તેણે પોતાનો ખર્ચ કરી બંધાવી છે. રીપેરીંગ પણ તે જ કરાવે છે. તે જાત્રાળુ પાસેથી રૂ. ૧-૧૨-૦ જવાના અને રૂ. ૧-૧૨-૦ આવવાના લે છે. તેમાં આખૂરોડથી જતાં આઠ આના સીરોહી રાજના ટેક્ષના અને માતાણથી

આખૂરોડ આવતાં આઠ આના દાંતા રાજ્યના ટેક્ષના એમ ટીફીટમાં લખેલું હોય છે તેથી મોટરમાં પણ રાજનો કર લાગે છે. આખૂરોડથી માતાણ ફક્ત ૧૩ માઈલ છે. એક કલાકમાં આખૂરોડથી માતાણ અવાય-જવાય છે. તેર માઈલના રસ્તા માટે આ બાડું સખત છે. આ રસ્તે આવનાર જત્રાણુ કેટલાક પગે ચાલીને પણ આવે છે. તેમને રસ્તામાં ચોકી વિગેરે કર આપવા પડે છે. કુંભારીયાણ સીધા આવનાર જત્રાણુ માતાણમાં થઈ મજૂર પાસે સામાન ઉપડાવીને કુંભારીયાણ આવે છે. મોટરની સગવડ કુંભારીયાણ તથા કોટેશ્વર માટે જુદી છે અને તેની ઓફિસ માતાણના ઉગમણા અંપે છે. આ મોટરવાળા કોટેશ્વર જનાર આવનાર જત્રાણુ માટે રૂ. ૦-૧૨-૦ બાડું લે છે. કુંભારીયાણ જવા આવવા માટે કંઈ નિયમ નથી. તેમજ છૂટાછવાયા જત્રાણુ માટે મોટરની સગવડ બાગ્યેજ મળી શકે છે. જો કોટેશ્વર જનારી મોટર તૈયાર હોય અને તેમાં જગ્યા હોય તો કુંભારીયાણ જનાર જત્રાણુને ખેસાડવામાં આવે છે અને જ્યાં કુંભારીયાણની સડક જુદી પડે છે ત્યાં ઉતારો મૂકવામાં આવે છે. પાસે સામાન હોય તો ત્યાં મજૂર મળવાની પણ મુશ્કેલી જિલ્લી થાય છે, તેથી જત્રાણુ બનતાં સુધી માતાણથી મજૂર પાસે સામાન ઉપડાવી કુંભારીયાણ આવે છે. રેપેશીયલ મોટર કરનાર ઠેઠ કુંભારીયાણ દેરા પાસે અગર ધર્મશાળા પાસે આવીને ઉતરે છે પણ તેમની પાસેથી બાડાની રકમ સંજોગ પ્રમાણે રૂ. ૪-૮-૦ થી રૂ. ૧૨ સુધી લે છે તેથી કુંભારીયાણ આવવાની સગવડ માટે મોટરની

અને તેના ટેક્ષ યાને ભાડાની રકમ નક્કી કરી મોટર સરવીસની ઓફિસે અને કુંભારીયાણીમાં તેની સૂચનાને લગતું બોર્ડ મૂકવાની જરૂર છે.

આખૂરોડ સિવાય દાંતાના રસ્તે પણ જાત્રાળુ આવે છે અને ઈડર, વડાલી વિગેરે તરફના જાત્રાળુ હડાદ થઈને પણ સીધા કુંભારીયાણી આવે છે. હડાદ થઈને આવનાર જાત્રાળુ અહીંથી પચીસ માઈલ દૂર અમદાવાદ પ્રાંતીજ રેલ્વેનું ખેડપ્રહ્લા નામનું છેલ્લું સ્ટેશન છે ત્યાં ઉતરી, ખેરોદ સુધી મોટરમાં આવી ત્યાંથી પગરસ્તે આવે છે. આ રસ્તે હડાદથી માતાણ સુધી પાકી સડક ડુંગરોમાં કાઢેલી છે. આ રસ્તે જનવરની બીક હોવાથી ખાસ જાણીતા માણસો સિવાય બીજા આ રસ્તે આવતા નથી. આ સિવાય ડુંગરોમાં બીજા રસ્તા છે પણ તે વિકટ હોવાથી કોઈ જાત્રાળુ તે રસ્તે આવતા નથી.

દાંતાનું રાજ અને તીર્થ

અહીંઆ દેરાસરો બંધાયા તે વખતે આ ભાગ ચંદ્રાવતીના રાજના તાબામાં હતો અને શેઠ વિમળશાહ ત્યાં રાજવહીવટ કરતા હતા. શુજરાતના સોલંકી રાજાઓને તે પોતાના મુગટ સમજતા. વિમળશાહે ચંદ્રાવતીમાં સોલંકી રાજના મંત્રી તરીકે વહીવટ ચલાવ્યો. આ વાતની શુજરાતના સોલંકી રાજ પહેલા ભીમદેવને માહિતી મળતાં તેણે વિમળશાહને રાજચિહ્ન મેળવ્યાં હતાં. વિમળશાહ પછી ચંદ્રાવતી પાછું ચરમાર સમ્રાજ્યના હાથમાં ગયું. તેઓ પણ શુજરાતના રાજ-

ઓના ખંડિયા હતા અને આરાસાણ એઓના^૧ તાબે હતું. જ્યારે અલાઉદ્દીનનું લશ્કર ગુજરાત ઉપર ચઢ્યું અને આરાસાણનો નાશ કર્યો તે વખતે અંધાધુંધીના સમયમાં રાજસતાનું કંઈ ઠેકાણું રહ્યું નહીં.

દાંતારાજના વડવાઓ ઠંઠાથી આવ્યા. તે યૌદ્ધમા સૈકાની શરૂઆતમાં આવ્યા તે હકીકત અગાઉ દાંતાના રાજની હકીકતમાં આવેલ છે. મતલબ કે દાંતાના રાજકાળ પહેલાનાં આ દેરાસરો છે અને તેની આબુખાબુની જમીન પણ દેરાસરોને લગતી છે. કુંભારીયા ગામ પાછળથી વસેલું છે. દાંતાનાં રાજની સત્તા જામતી ગઈ તેમ તેમ આબુખાબુનો પ્રદેશ તાબામાં લીધો. દાંતાના સંઘના હાથમાં કુંભારીયાણનો વહીવટ હતો. સંઘ દરબાર સાહેબની રૈયત હતી. તે અરસામાં દેરાસરોની આસપાસની ટેકરીઓ અને જમીન કે જ્યાં જૂના આરાસાણનાં જમીનદોસ્ત થએલા મકાનોની જૂની મોટી ઇંટો વિગેરે મળી આવે છે તે ઉપર ધ્યાન દોરાયું હોય તેમ સંભવ છે.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના હાથમાં વહીવટ આપ્યા પછી જ્યારે ધર્મશાળા અને કૂવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું ત્યારે રાજ તરફથી નહીં ઇન્દિયારાજેગ વિધન નાખવામાં આવ્યું. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી

૧ રાજસૌમી વાને ધારાવર્ષદેવ નામના પુસ્તકમાં બામ ૧લામાં આરાસાણને આરસેકાર નામ આપેલું છે. પાનું ૪૨૧. ૫ળી આ પુસ્તકની સરના પહેલા પ્રકરણમાં ચંદ્રાવતીમાં તેરમા સૈકામાં વસોધવજી અને તેની પછી ધારાવર્ષદેવ નામના રાજ થયા અને તે ગુજરાતના રાજના તાગામાં હતા એમ બતાવેલું છે.

રાજ સાથે સારો સંબંધ જળવાય તેવી રીતે દરેક પ્રસંગે વર્તવામાં આવે છે પણ અમલદારોની દબલગીરીને લીધે તીર્થની પ્રગતિ થતી નથી. શાંતિનાથના દેરાસરની દક્ષિણે એક મોટું પીપળાનું ઝાડ છે. તેના નીચે એક મોટો શિલાલેખ હતો તે સં. ૧૯૯૭ ની સાલમાં રાજના માતાજીના અમલદાર ઉપાડી ગયા. આ બાબતની તકનાર પેઢી તરફથી ઠેઠ નામદાર રાણાજી હજુર લેવામાં આવી અને શિલાલેખ પાછો આપવા નામદાર રાણાજીએ હુકમ કર્યો પણ પેઢીના માણસોની માગણી છતાં પાછો આપવામાં આવ્યો નથી. ધર્મશાળા બંધાવવાની અને કૂવો કરાવવાની જરૂર હોવા છતાં રાજની આવી ડબલોથી તે બની શકતું નથી; માટે રાજની સાથે મળીને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની અમદાવાદની પેઢીના પ્રતિનીધીઓએ વસ્તો કાઢવાની ખાસ જરૂર છે.

આ આરાસાણુ ઊર્ફે કુંભારીયાજીનું તીર્થ પ્રાચીન ને પ્રભાવિષ્ક છે. વળી દેરાસરોની કારીગરી ભવ્ય અને સુંદર છે. ચારે તરફ પર્વતમાળા હોવાથી જગા પણ રમણિય જણાય છે. અને સુંદર ઠંડો પવન ઉનાળામાં પણ ચાલુ હોય છે. તેથી જાત્રાળુને આરામ અને શાન્તિ મળે છે. બની શકતી સગવડ થઈ છે. આ તીર્થ આખા હિન્દુસ્તાનના જૈન શ્રવેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈનોનું છે. સારી રીતે ઉતરવાની સગવડ થાય તો જાત્રાળુ ઘણી મોટી સંખ્યામાં આવે તેમાં રાજની પણ શોભા છે, માટે રાજ તરફથી તીર્થની ઉન્નતિ થવાના કામમાં પેઢીને મદદ આપવી જોઈએ, નકામી ડબલો દૂર કરવી જોઈએ અને રાજના અમલદારોએ અને નામદાર મહારાણા સાહેબે અડચણો ન નાંખતાં સરલ અને ઉદાર મનથી સહકાર આપવો જોઈએ. તેમાં જ રાજની કીર્તિ છે. આ તીર્થ રાજની શોભારૂપ છે.

પરિશિષ્ટ

જૈન વાણીયાની ઉત્પત્તિ

શ્રીમાળી, પોરવાડ અને ઝોસવાળ વાણીયા ઘણા ભાગે જૈન છે. શ્રી લાવણ્યસમયગણિતે સં. ૧૫૬૮ માં “વિમલ-પ્રખંધ” રચ્યો છે તેના ખંડ ૧ લામાં, કાવ્ય ખીમથી વાણીયાની ઉત્પત્તિ વિશે વિસ્તારથી વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે, જે રસિક ને બાણવા જેવું હોવાથી ટૂંકામાં નીચે આપવામાં આવ્યું છે.

શ્રી લક્ષ્મીદેવી સત્યુત્તમના વખતમાં એક વખતે શ્રી ઇન્દ્ર મહારાજની સભામાં ગયાં. ત્યાં ઘણું સન્માન પામી, ઇન્દ્ર મહારાજે આપેલી કલ્પવૃક્ષના ફૂલની માળા પોતાના કંઠમાં ધારણ કરી પાછાં વળ્યાં ત્યારે રસ્તામાં આવતાં તેમણે માળા તૂટી પડતી જાણી. તેથી તેમણે અનુમાન ક્યું કે આ સ્થાન મહિમાવાંત અને ઉત્તમ હોવું જોઈએ. પોતાના પરિવાર સાથે ત્યાં રોકાયાં અને દેવોને બોલાવી એક સુંદર નગર વસાવવાનું કહ્યું. દેવોએ તે જગ્યાએ મોટું સુંદર નગર વસાવ્યું અને તેનું નામ પુષ્પમાળ પાડ્યું. નગર વસાવવાનું કામ પૂરું કરી લક્ષ્મી દેવી પરિવાર સાથે સ્વ-સ્થાનકે પધાર્યાં.

ત્રેતા યુગમાં દેવી પાછાં પુષ્પમાળ નગરે પધાર્યાં તે વખતે તેણે પહેરેલ મણિ, માણેક અને હીરાનો હાર અચાનક તૂટી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. લોકોને ઘણાં રત્નો મળ્યાં તેથી પુષ્પમાળ નામ બદલી રત્નપુર નામ પાડ્યું. તે પછી દ્વાપરયુગ આવ્યો. દેવી વિમાનમાં બેસી નગરની

ખબર લેવા આવ્યાં. રાજાએ બહુ જ નમ્રતાથી બે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી અને દેવીના ચરણમાં પડ્યો. પ્રભાતે બાવપૂર્વક ભક્તિ કરી, તેથી દેવીએ પ્રસન્ન થઈ પોતાના કંઠની માળા નગરજનોને આપી. અને રતનપુર નામ બદલી નગરનું નામ શ્રીશ્રીમાલ સ્થાપ્યું. નગરજનોએ લક્ષ્મીદેવીનું મંત્રિર બંધાવ્યું અને માળા શ્રીદેવીનાં કંઠમાં આરોપણ કરી. દેવીએ શ્રીશ્રીમાળી જ્ઞાતિની સ્થાપના કરી.

આ શ્રીશ્રીમાલ નગરમાં કરોડપતિ હોય તે નગરના કોટમાં રહે અને બીજા બહાર રહે એવી પ્રથા હતી. નગરમાં ઉહડ અને રોહડ નામના બે ભાઈ હતા. રોહડ કરોડપતિ હતો. ઉહડ પાસે કરોડમાં એક લાખ ઓછા હતા તેથી કરોડની રકમ પૂરી કરવા તેણે એક લાખ તેના ભાઈ પાસે માગ્યા પણ તેણે આપ્યા નહીં તેથી ઉહડને ખોટું લાગ્યું અને નસીબ અજમાવવા બીજે સ્થળે જવાનો વિચાર કર્યો. રાજાના પુત્રને તેના પિતા સાથે અણબનાવ થવાથી તે પણ રીસાઈ દેશાવર જતો હતો. તે ઉપલદેકુમાર સાથે ઉહડ પણ નીકળ્યો. શુકન સારા થયા. લાંબી મુસાફરી કરી તે સીંધમાં આવ્યા. સીંધના રાજાની રાજધાની નગરઠંઠામાં હતી. તેને આ બંને જણ મળ્યા અને રાજાની સૂચના પ્રમાણે ઉજ્જડ પ્રદેશમાં જઈ, ઉએસ નામનું નગર વસાવ્યું. ઉપલદે ત્યાં રાજા થયો અને ઉહડ તેનો પ્રધાન થયો. તેઓની આશા ફળિશ્રૂત થઈ. તેના ઘેર એક ગાય હતી. તેનું દૂધ જંગલમાં જરી બાય છે એમ ઉહડને માલૂમ પડ્યું તેથી તેની તપાસ કરવા તે જંગલમાં ગયો. જે જગ્યાએ દૂધ જરી જતું જોવામાં આવ્યું તે સ્થળે તપાસ કરતાં

શ્રી પાર્શ્વનાથ જિનેશ્વરની પ્રતિમા નીકળ્યાં. તે જ રાત્રે ઉઠડને સ્વપ્નમાં શ્રી શચિદેવીએ આવીને કહ્યું કે-હું નગરનું રક્ષણ કરનાર દેવી છું. તને જે પ્રતિમાજી મદ્યાં છે તેમનું દેરૂં બંધાવ અને પાસે મારૂં મંદિર બંધાવ અને ઉસવંશની સ્થાપના કર. ઉઠડે રાજને સઘળી હકીકત કહી અને મંદિર બંધાવ્યાં, ઉસવંશની સ્થાપના કરી. ઉસવંશની પરંપરાવાળા ‘ઓસવાલ’ કહેવાયા.

આ બાબુ શ્રીમાલનગરમાં રાજ નબળો પડી જવાથી લૂંટફાટ વધી પડી તેથી નગરજનોએ પૂર્વના-પોરવાચક-વર્તીની મદદ માગી અને દસ હજાર સુભટોને તેડી લાવ્યા તેથી લોકોનો ભય ટળી ગયો. સુભટોએ શ્રીમાળ નગરની પૂર્વમાં વસવાટ કર્યો અને ત્યાં શ્રી અંબાજી માતાજીનું સ્થાન હતું તેથી અંબાજીમાતાજીની ભક્તિ-આરાધના કરવા માંડી. તેઓએ પૂજા-ઓચ્છવ-મહોત્સવ કર્યાં. અંબાજીમાતાજી તેઓના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને વરદાન આપ્યું કે-“હું તમારી બાંધે વસી તમારું રક્ષણ કરીશ.” સુભટોએ અંબાજીમાતાજીને ગોત્રજા સ્થાપી. હહેરું ચમરાવી તેના ઉપર દંડ, કળશ અને ધ્વજ ચડાવ્યાં. આ સુભટો શ્રીમાળનગરની પૂર્વમાં વસ્યા માટે પ્રાગવાટ કહેવાયા. આ રીતે પોરવાડ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ થઈ.

શ્રીશ્રીમાળનગરને લક્ષ્મી દેવીએ આપેલી બક્ષીસ પાછી લેવાથી કલિયુગમાં તેનું બિજ્ઞમાલ નામ પડ્યું અને અત્યારે તે નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ નગર હાલમાં મારવાડમાં જોષપુર રાજ્યની હદમાં છે.

વાણિયા ચોરાશી નાતના કહેવાય છે. તેમાં ઉપરની શ્રીમાળી, ઓસવાલ, પોરવાડ સિવાય બીજી નાતના વાણિયા થયા તે જ્ઞાતિનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—

ખડાયતા, ખંડેર, ખંડોલ, કઠણેરા, કાકિલા, કપોળ, નાઈલ, નાગર, નાણાવાલ, મોટાલાડ, લાડુઆશ્રીમાળી, હાલર, હરસુરા, (હરસોલા), હુંબડ, શ્રીગોડ, ઝાલોરા, જોગડા, ધાકડીયા, જડીયા, ભુગડા, બ્રહ્માણા, વિધુ, વાયડા, ગાંભુ, અડાલજી, મોઢ, માંડલીયા, પંચમ, પુષ્કરા, જંબુસરા, સુભટવાલ, મંડોવરા, અચ્છતિ, અચ્છતિવાલ, સુરહિયા, માથર, કંબોળ, કરહિયા, પોરુઆડ, સોરઠીયા, પદ્મિવાલ, મડાહડા, મંડોરા, મેવાડા, વાલમ, છાવા, ચિત્રાવાલ, વઘેર, નરસંગુરા, સરખંડેર, ભુમા, નાગદ્રહ, અગ્રવાલ, ખાખર, વધણુરા, (ધણુરા કે ધીણુજી), વૈસુર, અસ્થિકી, અષ્ટવક્રી, પદ્મોદકી, ગોલવાલ, નાઘોરી, તેરોઢા, સાચોરા, ભાંડેરા, નેરાણા, નીમા, વઘટીયા, કોરંટાવાલ, દાહિધ, સોનીસાથ, મયાલ, રાજશાખા, લઘુશાખા, વાડીશાખા, બેશાખા, ચોશાખા, સુરાણા, રાણુરા, મેલિતવાલ, મુડેરા, આણુદોરાં *

અઢાર વણું કહેવાય છે, તે નીચે પ્રમાણે છે

પ્રાદ્યણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, કંદોઈ, કાછીઆ, કુંભાર, માળી, મહંનિયા, સુતાર, લેસાઈત, તંબોળી, સોની, ધાંચા, છીયા, લૂહાર, મોચી, ચમાર. આ રીતે અઢાર વણું છે.

* વાણિયા ચોરાશી જ્ઞાતિના કહેવાય છે, પણ ઉપર જે નામ બતાવ્યાં છે તે ગણતરી ૭૧ થાય છે. તેમાં મુખ્ય શ્રીમાળી, ઓસવાળ, પ્રાગવાટ ત્રણ મેળવતાં ૭૪ થાય છે. વિમળપ્રત્યર્થમાં જે લખેલું તે પ્રમાણે અહીં જ્ઞાતિનાં નામ લખેલાં છે.

[શ્રી કુંભારીમાળમાં પાંચ જિનાલયોમાં જે જે મૂળનાયક ભગવંતો છે, તેમના સ્તવનો ભાવિકોને ઉપયોગી થશે તેમ બાણી પ્રાચીન સ્તવનો આપનામાં આવે છે.]

શ્રીમદ્ આનંદધનશુકૃત

શ્રી ઋષભદેવ જિન સ્તવન

(રાત્ર માર-પરીક્ષાની દેશી.)

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે, જોર ન ચાહું રે કંત;
રીઝ્યો સાહેબ સંગ ન પરિહરે રે, ભાંગે સાદિ અનંત. ઋ. ૧
પ્રીત સગાઈ રે જગમાં સહુ કરે રે, પ્રીત સગાઈ ન ઠાય;
પ્રીત સગાઈ રે નિરુપાધિક કહી રે, સોપાધિક ધન ખોય. ઋ. ૨
કેઈ કંત કારણ કાષભક્ષણ કરે રે, મલથું કંતને ધ્યાય;
એ મેલો નવી કહિયે સંભવે રે, મેળો ઠામ ન ઠાય. ઋ. ૩
કેઈ પતિરંજન અતિ ઘણો તપ કરે રે, પતિરંજન તન તાપ;
એ પતિરંજન મેં નવી ચિત્ત ધણું રે, રંજન થાતુ મિલાપ. ઋ. ૪
કેઈ કહે લીલા રે અલખ અલખતણી રે, લખ પૂરે મન આશ;
દોષ રહિતને લીલા નવી ઘટે રે, લીલા દોષ વિલાસ. ઋ. ૫
ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફલ ઠણું રે, પૂજા અખંડિત જોડ;
ઠપટ રહિત મર્ધ આતમ અપંચા રે, આનંદધન પદ રેડ. ઋ. ૬

શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયકૃત સ્તવનો

શ્રી ઋષભદેવ જિન સ્તવન

જગજીવન જગવાલડો, મરુદેવીનો નંદ લાલ રે;
 મુખ દીઠે મુખ ઉપજે, હરિશન અતિહિ આનંદ લાલ રે. જગ૦ ૧
 આંખડી અંબુજ પાંખડી, અષ્ટમી શશી સમ ભાલ લાલ રે;
 વદન તે શારદ ચંદલો, વાણી અતિહિ રસાલ લાલ રે. જગ૦ ૨
 લક્ષ્મ અંગે વિરાજતાં, અડહિય સહસ ઉદાર લાલ રે;
 રેખા કર ચરણાદિકે, અભ્યંતર નહિ પાર લાલ રે. જગ૦ ૩
 ઇંદ્ર ચંદ્ર રવિ ગિરિતણા, ગુણ લઈ ઘડીયું અંગ લાલ રે;
 ભાગ્ય કીડાંચકી આવીયું, અચરિજ એહ ઉત્તંગ લાલ રે. જગ૦ ૪
 ગુણ સઘળા અંગીકર્યા, હૂર કર્યાં સવિ દોષ લાલ રે;
 વાયક યશોવિજયે શુભયો, દેખે મુખનો પોષ લાલ રે. જગ૦ ૫

શ્રી શાંતિનાથ જિન સ્તવન

(શ્રી જયાનંદ કુમાર-એ દેશી.)

ધન્ય દિન વેલા ધન્ય ઘડી તેહ
 અચિશનો નંદન જિન યદિ ભેટશું;
 લહીશું રે મુખ દેખી મુખ ચંદ
 વિરહ વ્યથાના દુઃખ સર્વ ભેટશું. ૧

બાણેા રે બેણે તુજ સુહૃદેશ,
 બીબે રે રસ તેહને મન નવી ગમેલ;
 ચાખ્યેા રે બેણે અમી લવલેશ,
 બાકસ યુકસ તસ ન રૂચે કિમેલ. ૨

તુજ સમકિતરસ સ્વાદનો બાણ,
 પાપ કુમતને બહુ દિન સેવિયોલ;
 સેવે બે કર્મને યોગે તોહિ,
 વાંછે તે સમકિત અમૃત ધુરે લિખ્યુંલ. ૩

તાડું ધ્યાન તે સમકિત રૂપ,
 તેહજ જ્ઞાન ને ચારિત્ર તેહ છે લ;
 તેહથી રે બાયે સધળાં પાપ,
 ધ્યાતા ધ્યેય સ્વરૂપ હોયે પછેલ. ૪

હેખી રે અદ્વિત તાહડું રૂપ,
 અચરિત્ર બવિઠ અરૂપી પદ વરેલ;
 તાહરી ગત તુંહી બાણે હો દેવ,
 રમરણ બજન તે વાચક ઘરા કરેલ. ૫

શ્રી પાર્શ્વનાથ જિન સ્તવન

(રાગ મલ્હાર)

વામાનંદન જિનવર, મુનિવરમાં વડો રે કે મુનિવરમાં વડો,
 જિમ સુરમાંહે સોહે સુરપતિ પરવડો રે કે; સુ૦

જિમ ગિરિમાંહે મુરારી, મૃગમાંહે કેશરી રે કે,	મૃ૦
જિમ ચંદન તટમાંહે, મુબટમાંહે સુર અરિઃ રે કે.	સુ૦ ૧
નદીમાંહે જેમ ગંગ, અનંગ સ્વરૂપમાં રે કે,	અ૦
કૂલમાંહે અરવિંદ, ભરતપતિ ભૂપમાં રે કે;	અ૦
ઐશવણ ગજમાંહે, ગરુડ ખગમાં યથા રે કે,	ગ૦
તેજવંતમાંહે બાણ, વખાણમાં જિનકથા રે કે.	વ૦ ૨
મંત્રમાંહે નવકાર, રતનમાંહે સુરમણિ રે કે,	ર૦
સાગરમાંહે સ્વયંભૂ-રમણ શિરોમણિ રે કે;	ર૦
શુક્લધ્યાન જિમ ધ્યાનમાં, અતિ નિર્મલપણે રે કે,	અ૦
શ્રી નયવિજય વિષુધપય-સેવક ઇમ બણે રે કે.	સે૦ ૩

શ્રી મહાવીર જિન સ્તવન

ગિરિઆ રે શુણુ તુમતણા, શ્રી વર્ધમાન જિનરાયા રે;
 સુણુતાં શ્રવણે અમી ઝરે, માહરી નિર્મલ થાયે કાયા રે ॥ ગિ૦
 તુમ શુણુ ગણુ ગંગાજલે, હું ઝીલીને નિર્મલ થાઉં રે;
 અવર ન ધંધો આદરું, નિશ્ચિન તોરા શુણુ ગાઉં રે ॥ ગિ૦
 ઝીલ્યાં જે ગંગાજલે, તે છિલ્લર જલ કેમ પેસે રે;
 જે માલતી કૂલે મોહીયા, તે બાવલ જઈ નવી બેસે રે ॥ ગિ૦
 એમ અમે તુમ શુણુ ગોઠશું, રંગે રાચ્યા ને વળી માચ્યા રે;
 તે કેમ પરમુર આદરે, જે પરનારી વશ રાચ્યા રે ॥ ગિ૦
 તું મતિ તું મતિ આશરો, તું આલંબન મુજ ખ્યારો રે;
 વાચક યશ કહે માહરે, તું જીવન જીવ આધારો રે ॥ ગિ૦

* મુરારિ-કૃષ્ણ

પ્રાપ્તિસ્થાન

મથુરદાસ છગનલાલ શેઠ

વેરાશેરી, ભાવનગર

રતિલાલ કેશવલાલ શાહ

પ્રાંતિજ